

Vzdělanci mezi dělníky. Reflexe sociální otázky v letech 1845–1849 na příkladu vývoje myšlenkového světa a politického osudu dvou knihtiskařů (Stephan Born a Karl Scherzer)

JAKUB RAŠKA

Abstrakt | Abstract

Následující studie si klade za cíl postihnout myšlenkový vývoj dvou příslušníků „hledající generace“ intelektuálně a politicky dospívající ve 40. letech 19. století. Sleduje reflexi sociální otázky dvou vyučených knihtiskařů, novinářů a v revoluci i politiků Stephana Borna (1824–1898) a Karla Scherzera (1821–1903). Studie vychází z předpokladu, že se sociální otázka krátce před rokem 1848 stala jedním z ústředních témat středoevropského veřejného prostoru, které do velké míry přispělo ke konkretizaci obsahů formujících se politických ideologií. V dobovém kontextu je sledován náhled na sociální otázku obou aktérů v letech 1845–1849, kdy se tématem intenzivně zabývali. V chronologickém sledu jsou analyzovány jednotlivé etapy jejich života a intelektuálního vývoje ve sledovaném období. V první části je pozornost věnována jejich rodinnému původu a intelektuálním zdrojům, ve druhé části jsou sledovány jejich první pokusy o novinářskou reflexi sociální otázky a ve třetí části jejich názory a osudy v revoluci, kdy oba stanuli na špici organizačních snah dělníků.

The following study aims to capture the thought development of two members of the “seeking generation” coming of age intellectually and politically in the 1840s. The study traces the reflection on the social question of two skilled printers, journalists and, in the Revolution, politicians, Stephan Born (1824–1898) and Karl Scherzer (1821–1903). The study is based on the assumption that the social question became one of the central themes of the Central European public sphere shortly before 1848, which contributed to a large extent to the concretization of the content of the forming political ideologies. In a contemporary context, the views on the social question of the two actors in the years 1845–1849, when the topic was intensively addressed, are traced and analysed. The different stages of their lives and intellectual development in the period are analysed in chronological order. In the first part is devoted to their family background and intellectual resources, in the second part their first attempts at journalistic reflection on the social question are traced, and in the third part their views and fates in the revolution, when both stood at the forefront of workers’ organizational efforts.

Klíčová slova | Keywords

Stephan Born, Karl Scherzer; knihtiskařství; dělnické hnutí; Vormärz; Revoluce 1848–1849, dějiny socialismu; dějiny liberalismu

Stephan Born; Karl Scherzer; book printing; workers' movement; Vormärz; Revolution 1848–1849, history of socialism; history of liberalism

Úvodem

Každá společenská změna má své náklady a své oběti.¹ V době mezi koncem napoleonských válek a jarem 1848 to byli různí řemeslní mistři svádějící marný boj s levnější konkurencí, muži a ženy přicházející z přelidněného venkova za prací a novým životem do rodících se průmyslových center či malé děti pracující 15 hodin denně za minimální mzdu v domácích dílnách nebo koncentrovaných závodech. Šlo o masy lidí, které byly postupně vytrhávány z tradičních struktur starého režimu a to rychleji, než stačila rodící se moderní společnost vyprodukovat nové vazby na individuální, sociální, kulturní i institucionální rovině. To je stručná a obecná definice takzvané sociální otázky (zprvu nazývané jako pauperismus či dělnická otázka), o níž se začalo diskutovat v době předbřeznové i v Německu a podunajské monarchii. Zatímco pro starou stavovskou společnost byl důležitý původ, sociální status, do kterého se jedinec zrodil a který se během jeho života neměl měnit, nyní se začal zvyšovat význam individuální píle a úspěchu. Prostupnost sociálních skupin se zvyšovala. Stejně jako se otevírala cesta nahoru, byl snadnější i pád dolů. Vzestup debaty o sociální otázce, respektive kritickém hodnocení neutěšené situace velké části obyvatelstva, nezapříčinily pouze projevy industriálního kapitalismu, ale i nově se prosazující hodnoty individuální důstojnosti a sociální spravedlnosti.²

Po roce 1840 se sociální otázka stala jedním z hlavních témat intelektuální, umělecké i politické reflexe modernity. Doba začala být opravdu těhotná na různé revize stávajícího sociálního řádu i vize budoucího uspořádání společnosti na škále od sociálních kázání katolických kněží a různých aktivit dobročinných spolků, přes systémové návrhy počítající s rostoucí sociální funkcí státu až po nejradikálnější komunistické koncepce z pera německých emigrantů žijících v západní Evropě.³ Porodní bolesti nově se utvářející společnosti dosáhly pomyslného vrcholu po roce 1844, kdy sami dělníci a rolníci odpovídali s nebezpečně rostoucí intenzitou na svou situaci neposlušností na pracovišti a povstáními, což akcelerovalo i debaty v intelektuálních kruzích. O sociální otázce bude i následující text, v němž budou sledovány osudy a myšlenkový vývoj dvou významných aktérů této debaty v druhé polovině 40. let a zároveň postav revoluce let 1848 a 1849.

1 Tuto tezi v poslední době vyjádřil Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*, Praha 2020, s. 344.

2 Na tento hodnotový posun výrazně ovlivňující zrod moderní sociální otázky upozornil například Frederick D. MARQUART, *A Working class in Berlin in the 1840's?*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Sozialgeschichte heute. Festschrift für Hans Rosenberg zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1974, s. 191–210, zde s. 193.

3 K tomu viz např. Herbert UHL, *Lorenz von Stein und Karl Marx. Zur Grundlegung von Gesellschaftsanalyse und politischer Theorie 1842–1850*, Tübingen 1977; Werner DROBESCH, *Ideologische Konzepte zur Lösung der „sozialen Frage“*, in: Helmut Rumpel – Petr Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IX: Soziale Strukturen, Teilb. 1/2: Von der Stände- zur Klassengesellschaft*, s. 1419–1463, Wien 2010.

Jen několik málo dělníků z řad úzké skupiny vysoce kvalifikované elity manuálně pracujících se v době předbřeznové chopilo pera, aby samo reflektovalo svou situaci. Byl to případ Stephana Borna (1824–1898) a Karla Scherzera (1821–1903). Důvod výběru zrovna těchto dvou jedinců pro účely následujícího textu spočívá v mnoha podobnostech jejich životopisu do roku 1849. Oba byli intelektuálně nadaní Němci a příslušníci „hledající generace“ politicky dospívající ve 40. letech. Oba pracovali jako dělníci pouze část života, a to v mladém věku. Tato zkušenost je však vedla k zájmu o problémy dělnictva, kterým se věnovali na intelektuální i organizačně-politické rovině do konce svého revolučního angažmá. Oba pocházeli z liberálních rodin, které již vnímaly vzdělání jako cestu k úspěchu. Oba se z různých důvodů vyučili knihtiskařství, které v té době procházelo první vlnou industrializace, jež ohrožovala dosavadní exkluzivní postavení knihtiskařských dělníků. Ani jeden u sazečské kasy nevydržel příliš dlouho. Scherzer se k ní po návratu z vandru roku 1842 již nikdy nepostavil. Několik let před revolucí však oba publikovali texty k sociální otázce a později během revoluce se stali dělníckými vůdci (či spíše vůdci dělníků). Scherzer působil ve Vídni a Born v Berlíně a později Lipsku. Pro oba rovněž platí, že po roce 1849 – především díky svému původu, který jim dával svobodnější možnost výběru své životní cesty – se politikou a ani reflexí sociální otázky již po zbytek života nezabývali. Oba dosáhli významných kariér a na své žurnalistické a politické aktivity v době mládí vzpomínali až jako staří muži.

V následujícím textu budou sledovány jejich osudy a vývoj jejich názorů na řešení dělnické bídy či sociální otázky zhruba v letech 1845–1849, kdy se oba muži touto problematikou zabývali. Jejich názory budou vsazeny do intelektuálního, sociálního a politického kontextu doby a zároveň vzájemně komparovány. Při vykreslení životních osudů obou mužů jsem vycházel z dostupné sekundární literatury, tyto části mají tedy kompilační charakter. Pro pochopení jejich intelektuálního vývoje mi však přišlo důležité je do této studie zařadit. V případě Borna se navíc jedná o nejvýznamnějšího německého dělnického vůdce revoluce 1848 a 1849, o kterém v českém jazyce kromě staré a dnes již svým přístupem nevyhovující práce východoněmeckého historika Karla Obermanna nic nevyšlo.⁴ Přínos studie však spočívá v detailním rozboru vývoje jejich náhledů na sociální otázku, který dle mých znalostí nebyl v takové míře zpracován ani v německojazyčné historiografii.

Rodinný původ a intelektuální zdroje

Stephan Born se narodil jako Simon Buttermilch roku 1824 do židovské rodiny obchodního zprostředkovatele v Lešně, které tehdy patřilo do pruské provincie Poznaňsko. Až později ve svém dětství po konverzi celé rodiny k luteránství přijal jméno Stephan Born. Pokud bylo řečeno, že vlivem sílícího liberalismu začalo být vzdělání vnímáno jako nejspolehlivější cesta vzhůru, tak pro židovské liberální prostředí to platí dvojnásob. Rodina chtěla dát svým čtyřem synům dobré vzdělání, mohla si však dovolit zaplatit univerzitní vzdělání pouze nejstaršímu bratru Borna. Stephan studoval gymnázium, dokončit ho ale kvůli materiální situaci rodiny již nemohl. Rozhodl se vyučit sazečem. Za místo učení si zvolil Berlín, kde mu jeho starší bratr studující medicínu na Univerzitě Fridricha

4 Karl OBERMANN, *Čtvrtý stav v revoluci: němečtí dělníci v revoluci 1848*, Praha 1958.

Viléma (pozdější Humboldtově univerzitě) sehnal učňovské místo v univerzitní knihtiskárně.⁵

Born nastoupil do učení roku 1840. Knihťiskaři byli opravdová kulturní i ekonomická elita mezi dělníky, ovšem Born svým rozhledem převyšoval i toto prostředí. Sám se aktivně sebevzdělával na vysoké úrovni, k čemuž pomohlo i vědecké zaměření podniku, kde se učil. Na doporučení bratra navštěvoval na univerzitě během doby svého učení (1840–1845) v době obědové pauzy přednášky z fyziky, psychologie a historie, kterou tehdy přednášel sám Leopold von Ranke. Ke svému pětiletému učení ve svých pamětech *Vzpomínky osmačtyřicátníka* poznamenal: „*Tak jsem brzy poznal zraněné místo v tehdy panujících sociálních poměrech, což mě ihned podnítilo k jejich kritickému hodnocení. [...] Držet mladého člověka pět let na řetěze, aby byl poslední tři roky coby hotový dělník vykořisťován za naprosto směšné ohodnocení, to bylo křiklavé zneužívání.*“⁶

Kritický mladý učeň se nevzdělával pouze ve vědeckých tématech, ale četl i soudobou sociální literaturu. Během učení se, jak sám poznamenává, seznámil i se dvěma epochálními díly tehdejší produkce o sociální otázce: prostudoval dílo *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte* (1842) od Lorenze von Steina a *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* od Friedricha Engelse (1845).⁷ První práce se stala paradigmatickým vzorem pro reformní model *integrace* sociálně vyloučených a druhá pro konfliktní model *revoluce* sociálně vyloučených.

Lorenz von Stein (1815–1890) zprostředkoval německé veřejnosti první ucelenou interpretaci francouzského socialistického a komunistického myšlení. Na přelomu 30. a 40. let se Stein projevoval jako filozofující sociální historik usilující o vyřešení rozporů modernity. Během svého života byl však znám především jako profesor státovědy a národního hospodářství na Vídeňské univerzitě, kam nastoupil v polovině 50. let. Význam jeho raného díla odhalila až německá sociální věda na počátku 20. let 20. století.⁸

Steinovy teorie o regulativech moderního sociálního života se zrodily během jeho pozorování francouzských dějin od roku 1789. Konstatoval, že definitivním vítězstvím buržoazie a legitimizací moci na základně vlastnictví majetku v červencové revoluci roku 1830 se stále zvyšovala dělnická bída. Jeho myšlenka spočívala v legitimizaci režimu nikoliv na základě míry politické svobody, nýbrž na základě úspěšné regulace sociálních neduhů, který již v jeho raných spisech nabývala jasné podoby sociálního a i právního

5 Údaje pro Bornův raný životopis: Gerhard BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf. Geschichte der Industriegewerkschaft Druck und Papier und ihrer Vorläufer seit dem Beginn der modernen Arbeiterbewegung. Band I. Vom Geheimbund zum königlich-preußischen Gewerkverein*, Frankfurt am Main 1966, s. 209–210; Stephan BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, dle 3. vydání z roku 1898 vydal a úvodem opatřil Hans J. SCHÜTZ, Berlin – Bonn 1978, s. 7–16.

6 Orig.: „*So lernte ich früh einen wunden Fleck in den damals herrschenden sozialen Einrichtungen kennen und wurde ich unmittelbar zu kritischen Betrachtungen über dieselben veranlaßt. [...] Einen jungen Menschen fünf Jahre an die Kette zu legen, um ihn während der letzten drei Jahre als fertigen Arbeiter für eine lächerlich geringe Entschädigung auszubeuten, war ein schreiender Mißbrauch [...]*“ S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 13.

7 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 16.

8 Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Lorenz von Stein als Theoretiker der Bewegung von Staat und Gesellschaft zum Sozialstaat*, in: Idem, *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt am Main 1991, s. 170–208, zde s. 174–175.

státu.⁹ Stein německému čtenáři zprostředkoval základy učení francouzských socialistických (Ch. Fourier, H. Saint-Simon, F. de Lamennais, P. Leroux, P. J. Proudhon, L. Blanc) a komunistických (především G. Babeuf a E. Cabet) myslitelů. Jeho kniha byla také příručkou moderní sociální vědy pro vzdělané německy čtoucí čtenáře. Řeší v ní například témata utváření třídy uvnitř společnosti, vysvětluje, co je sociální hnutí či jaké obsahy může mít pojem sociální revoluce a jak se odlišuje od té politické. Důležité bylo i jeho metodologické oddělení společnosti od státu. Zatímco myšlenky komunismu odmítal, mnohé části socialistických teorií mu přišly inspirativní pro moderní stát, který se měl stát vrchní přerozdělovací instancí. Zároveň kladl Německu „vznešený úkol [...] vědecky usmířit všechny rozpory evropského světa“.¹⁰

Friedrich Engels materiál pro svůj spis sesbíral během svého pobytu v Manchesteru (1842–1844), kde měl na pokyn svého otce pracovat na úřednickém místě v jeho podniku, aby se zbavil svého komunistického blouznění. Namísto toho napsal dílo zásadní hned ve trojím ohledu. Stal se z něj vzor pro dějiny práce a dělnictva, průkopnický spis revolučního socialismu a také základ pro historiografický a sociologický koncept průmyslové revoluce.¹¹ Engels byl rozhodně prvním socialistou, který nepsal svůj spis „od stolu“ v komunikaci s jinými teoretiky, nýbrž především na základě pobývání mezi dělnictvem, čímž jeho dílo získalo mnoho empirického materiálu i jistou morální kredibilitu. Sám Engels toto rozhodnutí komentoval s patosem typickým pro revolucionářskou literaturu 40. let: „vzdal jsem se společnosti a hostin, portského a šampaňského a věnoval jsem své volné chvíle téměř výhradně styku s prostými dělníky; jsem zároveň šťastný i hrdý, že jsem tak jednal“.¹²

Ještě závažnější jsou ale jeho teoretické vývody. Podle Engelse dělníci vedli před průmyslovou revolucí šťastnější život a neměli nouzi o živobytí, „zato však byli duševně mrtví“.¹³ Průmyslová revoluce tak zde není pouze morální a materiální katastrofou, jak ji „nedialekticky“ vnímali tehdejší kritici politického a ekonomického uvolňování i aktivisté z řad dělnictva, ale také základem, na kterém se mohou dělníci organizovat v emancipačním boji. Mladý Engels nebyl prvním myslitelem, který v utrpení proletariátu viděl i záblesk naděje budoucího, lepšího světa. Tento kvazikřesťanský mesianismus byl dítětem předbreznového hledání nového politického jazyka a od té doby zůstal zakódovaný v symbolice socialismu. Byl ale rozhodně prvním myslitelem, který tento obraz povýšil

9 Ibidem, s. 171.

10 „Deutschland hat die hohe Aufgabe, alle Widersprüche der europäischen Welt in seiner Wissenschaft zu versöhnen [...]“ Lorenz von STEIN, *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Leipzig 1842, s. IV.

11 K Engelově inspiracím a pozdějšímu vlivu viz: Gareth STEDMAN JONES, *Engels and the Invention of Catastrophic Conception of the Industrial Revolution*, in: Douglas Moggach (ed.), *The New Hegelians. Politics and Philosophy in the Hegelian School*, Cambridge – New York 2006, s. 200–2019; Jakub RAŠKA, *Průmyslová revoluce jako vyprávění o západní modernizaci. Příspěvek k dějinám historiografické kultury Velké Británie*, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2016, č. 2, s. 7–38.

12 „I forsook the company and the diner-parties, the port-wine and champagne of the middle-classes, and devoted my leisure-hours almost exclusively to the intercourse with plain Working Men; I am both glad and proud of having done so.“ Friedrich ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1845, s. 3. Úryvek je z předmluvy určené pro anglické dělníky, kterou jako jedinou z celého spisu napsal Engels v angličtině. Překlad viz Idem, *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Praha 1950, s. 24.

13 „Dafür aber waren sie geistlich todt [...]“ Ibidem, s. 14.

na vědeckou metodu. Engelsův myšlenkový pochod je následující: dělníkova práce se stala pouhým zbožím a jeho lidství bylo degradováno na bytí strojem v rukou kapitalistického vykořisťovatele, jenž se navíc se svým liberalismem tváří jako dělníkův přítel, i když jeho zájmy jsou v přímém rozporu se zájmy dělníka. Dělník znovu své lidství může nalézt pouze v odporu proti stávajícímu řádu a jeho strůjčům. Svým osvobozením dosáhne vyřešení rozporů modernity, čímž následně osvobodí i celou společnost. Pointa jeho pozorování byla jasná: „*Hluboká zášť celé dělnické třídy od Glasgow po Londýn proti boháčům [...] musí brzy propuknout v revoluci, proti níž první francouzská revoluce a rok 1794 byl pouhou dětskou hrou*“.¹⁴

Stein i Engels tak vlastně došli k podobným výsledkům své analýzy, pouze jejich řešení se zcela rozcházela. Vliv obou mužů na mladého sazeče Stephana Borna byl nesporný. Jeho vlastní zkušenosti spolu s prostudovaným materiálem ho motivovaly, aby sám jako jeden z prvních dělníků vstoupil do debaty o sociální otázce. Po absolvování učení v létě 1845 poslal do nakladatelství Otto Wigand v Lipsku (v něm vyšel spis Steina, Engelse a o dvacet let později i Marxův *Kapitál*) svou brožuru. Ta bude rozebrána v příští podkapitole.

Karl Scherzer (nar. 1821) pocházel z bohaté německé evangelické rodiny, která se v 18. století usadila ve Vídni a podnikala v oblasti vznikajícího volnočasového průmyslu orientovaného na střední vrstvy.¹⁵ Jeho otec vlastnil slavný lokál a tančírnu „Sperl“ v Leopoldstadtu, který patřil k oblíbeným podnikům staré Vídně a později v době revoluce se stal důležitým místem veřejných schůzí. Mimo jiné byl spoluzakladatel První rakouské spořitelny (Erste österreichische Sparcasse), angažoval se ve vídeňské městské politice a také jako „otec chudých“ v sociální oblasti. Ani Karl Scherzer tak nebyl z rodiny vzdělanců, pocházel spíše z prostředí, kde se praktické („kupecké“) uvažování mísilo se zájmem o věci veřejné. Původně byl určen pro úřednickou kariéru. Již velmi brzy ale projevil vědecké a technické zájmy. Jako průsečík obojího spolu s důležitou orientací na praxi se rodině jevilo knihtiskařství.¹⁶ Scherzer nastoupil do učení se záměrem si později založit vlastní podnik, což pro běžné knihtiskařské dělníky bez Scherzerova rodinného zázemí bylo již před industrializací knihtiskem vzhledem k cenové náročnosti vybavení knihtiskárny téměř nedosažitelné a po průniku strojů do knihtiskáren již zcela nemožné. V letech 1834–1836 absolvoval Karl Scherzer učení ve Státní knihtiskárně ve Vídni, vzorovém a největším grafickém závodě v monarchii. Posléze v letech 1838–1842 absolvoval vandr ve střední a západní Evropě. Pracoval v Německu, Belgii, Nizozemí, Francii, Itálii, Anglii, Skotsku a Irsku. Mimo jiné absolvoval stáž u Friedricha Brockhause v Lipsku a v červnu 1840 se účastnil monumentální lipské slavnosti čtyř set let knihtisků. Roku 1842 si chtěl svou cestu na zkoušenou prodloužit do USA, to mu však rodinné

14 „[...] tiefe Groll der ganzen Arbeiterklasse von Glasgow bis London gegen die Reichen [...], in einer Revolution ausbrechen muß, gegen die die erste französische und das Jahr 94 ein Kinderspiel sein wird.“ Ibidem, s. 31.

15 Roswitha KARPf, *Scherzer, Karl Ritter von*, in: *Neue Deutsche Biographie* 22, 2005, s. 706–707; online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117222364.html#ndbcontent> [cit. 1. 3. 2022].

16 Wolfgang HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903) und die Anfänge der österreichischen Arbeiterbewegung im Revolutionsjahr 1848*, in: G. Botz – H. Hautmann – H. Konrad – J. Weidenholzer (eds.), *Bewegung und Klasse. Studien zur österreichischen Arbeitergeschichte*, Wien – München – Zürich 1978, s. 43–61, zde s. 43; Karl HÖGER, *Aus eigener Kraft! Die Geschichte eines österreichischen Arbeitervereines seit fünfzig Jahren*, Wien 1892, s. 78–79.

problémy znemožnily. Vrátil se tedy do Vídně s úmyslem založit si vlastní tiskárnu. Ani tento plán nedošel naplnění, jelikož mu úřady nevydaly povolení s odůvodněním, že během svého pobytu v západní Evropě mohl být „infikován“ liberálními názory.¹⁷ Scherzer se tedy začal v letech 1843–1846 soukromě vzdělávat především v národní ekonomii a filologii a také dále cestoval.¹⁸ Jeho hlavním tématem, podobně jako mnoha jiných mladých přemýšlivých mužů ze středostavovského prostředí druhé poloviny 40. let, se stala právě sociální otázka.¹⁹ Na téma možností zlepšování dělnického života publikoval nejprve dílčí texty především o poměrech knihtiskařských dělníků. Roku 1847 dopsal a chtěl vydat brožuru se svými návrhy na řešení masové chudoby. V předbřeznové době však brožura neprošla cenzurou a vyšla v nezměněné podobě až roku 1848.

Vstup na kolbiště idejí

Po vyučení v létě 1845 vstoupil Born do berlínského Řemeslnického spolku. Tento spolek byl jedním z příkladů spolkové socializace německých řemeslníků a kvalifikovaných dělníků, jež se začala objevovat po roce 1840 v mnoha německých městech. Jeho členy byli řemeslníci, kterým se ještě nerozplynul sen o tom, že se jednou osamostatní, zástupci skupiny vysoce kvalifikovaných dělníků jako knihtiskaři, zlatníci nebo strojní dělníci, a i několik jedinců z řad demokraticky orientované nižší inteligence (teologové, úředníci, učitelé). Okolo roku 1847 měl spolek již 3000 členů.²⁰ Řemeslnické spolky jako tento berlínský se zaměřovaly na vzdělávání a další kulturní aktivity (přednášková činnost, sborový zpěv, divadlo), tedy všeobecné pozvednutí kulturní úrovně dělnictva. Zároveň také z legálních důvodů přímo nezasahovaly do politických záležitostí a dlouho ani netematizovaly pracovní poměry. Vytvářely ale – i proto, že se zde setkávali pracovníci různých oborů – vědomí nové pospolitosti i kolektivní sebevědomí, jež se následně projevilo během budoucích konfliktů. Dle Borna byl tento spolek „učňovskou školou dospívajících revolucionářů“.²¹

Chvilí po vyučení, jak již bylo řečeno, zaslal Wigandovi do Lipska rukopis své brožury. K jeho překvapení mu už po několika dnech přišel vytištěný exemplář jeho práce. Mladý kvalifikovaný dělník se tak ještě před dovršením 21 let stal jedním z hlasů na poli diskuze o spravedlivém společenském uspořádání. Svou brožuru však z bezpečnostních důvodů vydal anonymně s věnováním „*přemýšlejícím dělníkům od věrného přítele*“. Od vydání brožury v létě 1845 a psaní jeho pamětí v devadesátých letech uběhlo půl století. Born od jejího vydání svou práci již neviděl a ve svých pamětích uvádí, že si ani nepamatuje její titul. Pouze si vzpomínal, že téma bylo sociální otázka.²² Brožura se ale zachovala. Nesla titul *Spolek k pozvednutí dělnických tříd a hlasy lidu o něm (Der Verein zur Hebung der*

17 W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 44.

18 Roswitha KARPFF, *Scherzer, Karl Ritter von*.

19 Podrobný přehled o hlavních aktérech diskuze o pauperismu a sociální otázce v době předbřeznové podávají Carl JANTKE – Dietrich HILGER, *Die Eigentumlosem. Der deutsche Pauperismus und die Emanzipationskrise in Darstellungen und Deutungen der zeitgenössischen Literatur*, Freiburg – München 1965. Viz především úvodní studii.

20 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 18; Frederick D. MARQUART, *A Working class in Berlin in the 1840's?*, s. 195.

21 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 18.

22 *Ibidem*, s. 16.

arbeitenden Klassen und die Volksstimme über ihn). Zajímavou ji nečiní samotný obsah jako spíše skutečnost, že přináší vhled do myšlenkového světa mladého vzdělaného dělníka, který se pro svůj talent stane později ústřední dělnickou figurou v revoluci 1848/1849. Brožura je autorovou reflexí nedávných dějin, kritikou liberálně-měšťanských přístupů k řešení sociální otázky i výzvou k aktivizaci jeho druhů z řad (především kvalifikovaného) dělnictva.

Born své úvahy již píše z perspektivy budoucí očekávané revoluce. Politický převrat jako jediná možná změna vedoucí ke změně panujících pořádků byl v polovině 40. let již široce přijímanou perspektivou. Brožura je uvozena tezí, že *„se mezi našimi chudými probouzí morální vědomí, že mají právo od společnosti požadovat prostředky k lepšímu životu. Toto přesvědčení strhlo Bastilu i zničilo okovy, kterými byli dříve chudí od aristokratů zatíženi“*.²³ „Aristokraty“ Born nemyslí pouze starou rodovou šlechtu („aristokracii politickou“), ale i aristokracii duchovní („ultramontány“) a ekonomickou, které nazývá po francouzském způsobu „buržoazii“ (v díle stále psána dle francouzského pravopisu a latinským písmem) nebo peněžní mocí.

Právě s „buržoazii“ si mladý Born vyřizuje účty většinu textu brožury, a to právě na příkladu sociální otázky, respektive různých dobročinných spolků vzniklých z měšťansko-liberální iniciativy. Právě název takového spolku v Berlíně (po různých změnách názvu Spolek pro pozvednutí dělnických tříd)²⁴ se dostal i do titulu brožury. Jádrem členů spolku (zakládacích členů bylo 70) tvořili továrníci, politici a drobnější podnikatelé. Na základě svých stanov, které Born cituje dle soudobého tisku, měl spolek plnit následující funkce: a) zakládání různých spořicíh, nemocničních a podpůrných pokladen, b) zakládání škol odborného vzdělávání pro děti zaměstnané ve fabrikách a školek pro děti dělníků c) rozšiřování potřebných znalostí prostřednictvím spisů a přednášek členů spolku d) spolupodíl na řízení spolku i z řad dělníků, kteří však nebudou jeho členy. Spolek – dle své vlastní propagace v tisku – chtěl prostřednictvím *„síly morálního vlivu“* a za účasti dělníků *„zlepšovat jejich morální a hospodářské poměry“* a na tom základě takovéto dobročinnosti *„založit a nadále upevňovat nezníčitelné pouto mezi dělníky a ostatními třídami společnosti“*.²⁵

Po krátké charakteristice spolku založené na spolkových materiálech začíná Borno-va exekuce. Nejdříve ironicky děkuje zakladatelům spolku, že si našli čas mezi *„přípitky na jednotu Německa, celní spolek a pokroky průmyslu“* i na to udělat něco pro *„dobré lidi“*, jejichž pot a každodenní strádání je z velké části zdrojem štěstí a života plného radovánek zakladatelů spolku a mužů jejich kategorie. Nechápe však jednu věc: *„Takže, vy chcete zvýšit mravnost ,dělnických tříd!‘ [...] Avšak ,my dělníci se Vás ptáme: jakým právem nás nazýváte nemorálními?‘“*²⁶

23 *„Es ist das in unsern Armen erwachte moralische Bewußtsein, daß sie ein Recht haben, von der Gesellschaft die Mittel zu einer bessern Lebensweise zu fordern. Dieses Bewußtsein stürmte [...] die Bastille, ersprengte die Fesseln, mit welchen die Armen von der Aristokratie belastet worden waren [...]“* [Stephan BORN], *Der Verein zur Hebung der arbeitenden Klassen und die Volksstimme über ihn*, s. 7.

24 *Ibidem*.

25 *„[...] durch die Kraft der moralischen Einflusses [...], unter Mitwirkung der arbeitenden Klassen selbst, der sittliche und wirthschaftliche Zustand derselben allmähig gehoben, und ein auf Wohlwollen gegründeter unterstörbarer Bund zwischen ihnen und den anderen Klassen der Gesellschaft mehr und mehr befestigt werde.“* *Ibidem*, s. 9–11.

26 *„Also, ihr wollt die Sittlichkeit der ,arbeitenden Klassen‘ heben! [...] Wir Arbeiter fragen euch: welches Recht habt ihr, uns unsittlich zu nennen?“* *Ibidem*, s. 13–14.

Born si naopak myslí, že „staré německé ctnosti“ jako věrnost, upřímnost a počestnost dnes přežívají již pouze v chatrčích dělníků a dále pokračuje: dělník pracuje za mírnou mzdu, zatímco „buržoazie“ chodí do divadla, a i přes proklamovanou morálku si užívá různých dekadentních radovánek a má ještě tu drzost dělníkovi do zpcené tváře kázat o jeho morálce. Born zde pracuje s tradičním obrazem kontrastu poctivé práce dělníka a zahálčivého života „nepracujících“ tříd, který dominoval dělnickým popisům společenské nespravedlnosti až do 90. let 19. století. Dělníci podle Borna znají pocity rodinné lásky i ctnost oběti za vlast. Věc se má tak podle Borna právě naopak: kvůli despotii a tvrdosti (tedy nemorálnosti) buržoazie se ze spousty dělníků stali pijani, jelikož na ně „*uvalila tak těžké jho, jež nelze bez zoufalého chopení se pálenky vydržet*“. Vždyť tito „stateční“ muži, ženy a děti nejsou dle Borna žádné pracovní nástroje, ale samotné jádro národa.²⁷ Tyto názory připomínaly teze mladého Engelse o tom, že nežitelné podmínky dělnictva, které stvořila buržoazie a jejichž nutným důsledkem je smrt, je „*sociální vraždou*“, kdy „*vrahy jsou všichni a přece nikdo*“.²⁸

Posléze se Born věnuje konkrétnímu uskutečňování morálního pozvednutí dělnictva. Jak si to buržoazie představuje? Že bude chodit do příbytků dělníků a nutit je, „*aby byli počestnější*“? Vždyť tito lidé, argumentuje dále Born, i když jsou tak nesmírně bohatí, neudělali za posledních 30 let míru (myšleno po porážce Napoleona) mnoho pro dělnictvo a aktivnější na tomto poli jsou až nyní ve chvíli, kdy začínají vznikat dělnické iniciativy a spolky.²⁹

V jádru jeho kritiky stojí argument, že „buržoazie“ zakládá různé dobročinné spolky na podporu dělnictva, které mají pomáhat dělnictvu, ale jejich skrytá (a hlavní) funkce spočívá v neutralizaci jakéhokoliv organizovanějšího dělnického odporu. Jeho mínění je možné domyslet ještě dále: buržoazie chce vychovat dělníka dle vzoru měšťanských ctností, které jsou ale pro něj vzhledem k jeho ekonomickým, sociálním a kulturním možnostem zcela nedostižné. Následkem těchto snah je tak dělnictvo vedle materiálního nedostatku odsouzeno k celoživotnímu pocitu vlastní nedostatečnosti a zamýšlená pomoc strádající třídě se tak mění v praxi kulturní hegemonie. Tuto argumentaci ale rozvíjeli organičtí intelektuálové z řad dělnictva až od konce 60. let 19. století, a především po roce 1890, kdy vrcholí pokusy o vytvoření autonomní, tzv. proletářské či dělnické, kultury.³⁰

Born rovněž převrací dobově dominantní měšťansko-liberální kauzalitu, podle které je dělník chudý, protože je nemorální, tedy žije v neuklizeném a špinavém prostředí, propadá hazardu, nekontroluje svou sexualitu a nadměrně pije. Již autoři před ním jako právě Stein nebo Engels ale argumentovali, že situace může být nahlížena i obráceně. Mezi dělnictvem se prosazují právě tyto nevyhovující vzorce chování z důvodu neutěšených

27 Doslova: „*Warum belastet ihr sie mit so schwerem Joche, daß sie verzweflungsvoll nach dem Branntwein greifen mußten [...]?*“, Ibidem, 14–16, citát s. 14.

28 F. ENGELS, *Postavení dělnické třídy v Anglii*, s. 101–102.

29 [S. BORN], *Der Verein zur Hebung der arbeitenden Klassen*, s. 17.

30 K dělnické kultuře do roku 1890 viz Jürgen KOCKA (unter Mitarbeit von Jürgen SCHMIDT), *Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse*, Bonn 2015; Thomas WELSKOPP, *Von "Geldsäcken" und "Couponabschneidern". Sozialdemokratische Semantiken der Nicht-Arbeit zwischen der Revolution von 1848 und den 1890er Jahren*, in: Jörn Leonhard – Willibald, Steinmetz (eds.), *Semantiken von Arbeit: Diachronie und vergleichende Perspektiven*, Köln – Weimar – Wien 2016. Po roce 1890 viz Jakub S. BENEŠ, *Workers and Nationalism. Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918*, Oxford 2017.

životních vyhlídek a zcela nevhodných ekonomických, pracovních, zdravotních, hygienických a v neposlední řadě i kulturních podmínek pro život.

Ke konci své práce Born hovoří ke svým spolubratrům z řad kvalifikovaného dělnictva, kteří měli být předurčení k tomu vést dělnictvo do spravedlivější budoucnosti. Zatímco ale Bornova kritika tepající liberálně-patriarchální potýkání se s dělnickou bídou je vybroušená a ostrá, tak tvořivý jazyk vlastní politické koncepce je zatím velmi tajemný, zastřený a nejasný. To je ale typické pro předbřeznové opoziční síly, které se v průběhu 30. a 40. let naučily velmi pregnančně kritizovat panující poměry, ve hledání vlastní koncepce byly zatím bezradné. I z toho důvodu byly staré mocenské struktury o pár let později v revoluci vždy o krok napřed. Nesmíme také zapomenout, že Born svou brožuru psal na samém počátku organizovaných snah střeoevropského a německého dělnického hnutí. Zatímco komunikační kód a základní tematický repertoár liberální opozice měl za sebou již několik desítek let formování, tak o tématu neutěšené situace dělnictva se psalo stále většinou z romantizujících a konzervativně křesťanských pozic odmítající modernitu jako celek.

Křesťanská víra byla i pro mladého demokraticky smýšlejícího dělníka hlavním humanistickým zdrojem jeho touhy po zrovnoprávnění dělnictva. Born ubezpečuje čtenářskou veřejnost, že nikdo z jeho druhů nemyslí na převrat, když se mu děje bezpráví. Dělníkům pak radí: „Ukažte světu, že nechcete přivodit revoluci, ale naopak že jí chcete zabránit, že se práva dožadujete pouze mírovou cestou a že máte být za svou práci také náležitě odměněni. [...] My počestní dělníci nechceme almužny, my chceme spravedlnost!“³¹ Born se zde uchyluje ke křesťanským symbolům a dělníkům káže: „Ze svého utrpení postavte chrám, kde se pěst sevřená k pomstě otevře k usmíření [...]“.³² Dělníci podle Borna si nechtějí vydobýt spravedlnost použitím hrubého násilí, ale „boží mocí pravdy“. Dále mají ve svém srdci vytvořit „svazek“, který zůstane navenek neviditelný, jakési vzájemné pouto lásky a bratrství, pro které již napsal statuta sám boží zákon. Z ostrého odsouzení patriarchální péče továrníků tak Born plynule přešel k výzvám k vytvoření dělnické jednoty na základě křesťanské lásky. Vzhledem k období a prostředí, v jakém psal své úvahy, není překvapivé, že pro něj byla křesťanská láska k bližnímu hlavním motorem budoucí nápravy. Překvapivé ale je, jak v průběhu několika let tyto pozice radikálně opustil. Jediné, co se zachovalo pro Bornovu pozdější krátkou dráhu dělnického organizátora, byla výzva, aby dělníci nespolehali na nikoho jiného než sami na sebe.

Po vyučení a vydání brožury Born ještě rok a půl pracoval a žil v Berlíně. Během té doby byl nadále aktivní v berlínském Řemeslnickém spolku. Seznamoval se zde s německými tovaryši vracejícími se z vandru ze západní Evropy, především z Paříže, kteří se nevrátili obohaceni pouze novými pracovními zkušenostmi, ale přinášeli s sebou i nové „socialistické“ učení. I Born tak slyšel vyprávění o tom, že éra liberalismu bude pouze přechodné období, že teprve v budoucnu nastane „osvobození proletariátu“. Tyto teze ho zaujaly a Paříž zatoužil sám poznat. Ke konci roku 1846 vyrazil proto sám na cestu. Do Paříže cestoval přes Lipsko, kde se seznámil s demokratickým krasoduchem a poz-

31 „Zeigt der Welt, dass ihr keine Revolution herbeiführen, sondern verhindern wollet, indem ihr immer auf friedlichen Wege das Recht fordert, daß ihr im Verhältnisse zu eurer Arbeit auch belohn werden möget. [...] Wir redlichen Arbeiter wollen keine Almosen, wir wollen Gerechtigkeit!“ [S. BORN], *Der Verein zur Hebung der arbeitenden Klassen*, s. 20

32 „[...] aus euren Leiden bauet einen Tempel, darin die zur Rache geballte Faust sich zur Versöhnung öffne [...]“; *Ibidem*, s. 22.

dějším revolučním martyrem Robertem Blumem, a následně přes Brusel. Ještě před koncem roku dorazil do Paříže. V Paříži našel Born kondici v knihtiskárně, jejíž principál byl zároveň osobním homeopatem baronky Rothschildové. Knihovna se rovněž nacházela v paláci Rothschildů. Také vyhledal z textů mu již známého Friedricha Engelse, na kterého dostal tip od svých vandrujících přátel, že se rád vždy seznámí s politicky aktivními dělníky z Německa. Born a Engels se v Paříži stali blízkými přáteli. Během každodenních večerních rozhovorů uváděl o čtyři roky starší Engels Borna do komunistického učení. „*Rád jsem ho poslouchal, byl jsem lehce tvarovatelný žák*“, komentoval jejich pařížské přátelství Born. Engels také uvedl svého „žáka“ do Svazu spravedlivých. Born se tak účastnil začátkem června 1847 prvního londýnského sjezdu Svazu, kde došlo ke změně názvu ze Svazu spravedlivých na Svaz komunistů a přijetí hesla „Proletáři všech zemí, spojte se!“. Born se stal komunistou. Sám později svůj obrat reflektoval tím, že jako mladý člověk usilující o spravedlnost ho na komunistickém učení Marxe a Engelse přitahoval jeho vědecký základ, který dokázal obsáhnout dějinný výklad i vysvětlit cesty budoucí sociální změny. Zatím žádné jiné učení neposkytlo Bornovi takto konkrétní obrys spravedlivého světa.³³ Zároveň být komunistou ve 40. letech 19. století neznamenal samo o sobě mnoho. „Komunista“ byl člen nějakého dělnického či tajného spolku, další charakteristiky byly ale velmi otevřené. Ještě roku 1852 při velkém exemplárním monstrprocesu s komunisty v Kolíně, kde během revoluce operovali Marx s Engelsem, vypovídal obžalovaný obuvník Härtzel, že se sice mezi řemeslníky a dělníky tu a tam mluvilo o socialismu a komunismu, nikdo ale moc nevěděl, co si pod tím představit. On sám si musel vyhledat význam těchto slov v Brockhausově Konverzačním lexikonu, ani pak mu ale obsah byl spíše nejasný a termíny si vysvětloval tak, že šlo o učení o různých asociacích řemeslníků, jež mají za cíl zlepšit jejich postavení.³⁴

Engels si Bornovi během jejich pařížského pobytu často stěžoval, že jako syn bohatého továrníka má jen malé možnosti přímého působení na dělnictvo. Právě proto měl svou úlohu sehrát Born, který měl jako dělník šířit myšlenky komunismu. V říjnu 1847 v rámci svého vandru odjel z Paříže. Od Ústředního výboru Svazu komunistů v Londýně dostal úkol, aby navštívil dělnické společnosti v Lyonu, a švýcarských městech Ženevě a Bernu a prostřednictvím přednáškové činnosti je zpravil o postupech sociálního hnutí a připravil je na nadcházející události.³⁵ V Bernu se mimo jiné seznámil s německým emigrantem, spisovatelem Karlem Heinzenem, někdejším spolupracovníkem Karla Marxe a nyní kritikem dělnického komunismu. Born proti tomuto muži napsal svůj druhý předběžný politický spis, který mu majitel bernské knihtiskárny, kde pracoval, dovolil po pracovní době vysázet a vytisknout. Následně ho Born šířil do Londýna a do buněk Svazu komunistů v západní Evropě. Spis nesl název *Heinzenský stát: kritika (Der heizen'sche Staat: eine Kritik)*. Ve svých vzpomínkách tento spis později označoval jako obranu komunismu.³⁶

Heinzen byl rovněž revolucionář. S Bornem (a Engelsem a Marxem, kteří již v té době psali *Komunistický manifest*) se však rozcházeli v odpovědi na otázku, kdo má vést

33 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 21–26.

34 Ernst SCHRAEPLER, *Handwerkerbünde und Arbeitervereine 1830–1853. Die politische Tätigkeit deutscher Sozialisten von Wilhelm Weltling bis Karl Marx*, Berlin – New York 1972, s. 297.

35 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 32.

36 Ibidem, s. 36.

po revoluci nově ustanovenou německou republiku. Heizenova odpověď v duchu tradice radikální demokracie byla *das Volk*, tedy celý národ. Kruhu vědeckých komunistů tato odpověď přišla nicneříkající a nedostatečná. Born, v této době již nejspíše seznámen s rukopisem *Manifestu*, říká, že cílem revoluce má být vláda nemajetné, dělnické třídy. Rovněž se Heizenovi vysmívá pro jeho odpor ke slovům „buržoazie“ a „proletariát“.³⁷

Ve Švýcarsku ale přišly Bornovi na mysl také první pochybnosti ohledně komunismu. Ztrácel jistotu, zda „zrušení vlády kapitálu musí být nezbytně následováno i zrušením soukromého vlastnictví“ či zda je materialistický náhled dostačující na veškeré vysvětlení světových událostí.³⁸ S těmito úvahami odcestoval na konci roku 1847 přes Basilej, Štrasburk a Kolín do Bruselu. Zde pracoval v tiskárně *Brüsseler Deutsche Zeitung*, listu německé emigrace v Bruselu. Aktivně se účastnil místního dělnického života, pro ochotnické divadlo německých dělníků v Bruselu dokonce napsal divadelní hru. Rovněž se začal více stýkat s Karlem Marxem a jeho rodinou, kteří sem byli vypovězeni z Paříže. V Bruselu Borna zastihlo únorové vypuknutí revoluce v Paříži. Marx byl ihned zatčen. O jejich tehdejší vzájemné blízkosti svědčí fakt, že Born doprovázel Marxovu ženu Jenny a děti do Paříže, kam měl dorazit i později propuštěný Marx. Poté, co v březnu vypukla revoluce také v Prusku, se nakonec člen Svazu komunistů Stephan Born vydal z Paříže do Berlína, aby organizoval na základě učení revolučního či vědeckého komunismu místní dělníky. Svě disciplinované následování linie Svazu komunistů však měl brzy přehodnotit. O tom více v poslední části studie.³⁹

Karl Scherzer začal své názory formulovat v polovině 40. let nejdříve na stránkách *Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgießerei und die verwandten Fächer*, časopisu zaměřeném na technické podmínky a inovace v knihtisku vycházejícího od roku 1834 v Braunschweigu. Scherzer byl jeden z jeho prvních autorů, kteří se zamýšleli nad sociální situací knihtiskařů ve vztahu k soudobým technickým a publikačním tendencím. Jako vyučený knihtiskař měl možnost pozorovat pronikání moderních hrozeb i do tohoto doposud malého elitního řemesla. V době 30. a 40. let se do knihtiskáren v Německu a habsburské monarchii začaly dostávat první rychlolisy a s nimi i práce žen vykonávající pomocné práce a technických odborníků bez knihtiskařského vyučení. Tiskařům přinesly rychlolisy zcela oprávněný strach ze ztráty zaměstnání a sazečům tlak na vyšší pracovní výkon, jenž již nebyl udáván rychlostí práce kolegů tiskařů, ale neúnavně se otáčejícími tiskařskými válci. Právě tyto okolnosti přivedly Scherzera k jeho úvahám. Jeho texty uveřejněné v letech 1845–1847 na stránkách *Journal für Buchdruckerkunst* sice popisovaly bídné podmínky knihtiskařů, zjevně měly však ambici promlouvat o sociální otázce jako celkové problematice zahrnující všechny manuálně pracující složky obyvatelstva. Scherzer ve svých úvahách umně propojil pokrokový optimismus liberálního měšťanstva s pochopením pro oprávněnou nespokojenost dělníků a proletarizovaných řemeslníků:

„Obdivujme tedy v úžasných objevech na poli mechaniky triumfy lidského ducha a nezbytného pokroku, střežme se ale toho, slavit je jako předzvěst lepší a šťastnější budoucnosti.“⁴⁰

37 STEPHAN [BORN], *Der heizen'sche Staat: eine Kritik*, s. 10.

38 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigeren*, s. 37.

39 *Ibidem*, s. 38–61.

40 „Mögen wir daher in allen den stauenswerthen Erfindungen im Gebiete der Mechanik eben so viele Triumphe des menschlichen Geistes und die unabweislichen Fortschritte unserer Zeit erkennen und bewundern, aber hüten wir uns, sie als die Vorboten einer bessern, glücklichen Zukunft mit Jubel zu begrüßen!“ Carl SCHERZER,

„Zavedení strojů vedlo ovšem ke snížení mezd a nezaměstnanosti. Jsou však nutností, kterou nám ukládají potřeby doby, a tyto strašné jevy pouze tvoří přechodné období k takové organizaci práce, která poskytne každému člověku žijícími ve společenském svazku čas a volnou chvíli k tomu, aby sám lépe rozpoznal svůj skutečný smysl života a své povinnosti vůči lidské společnosti. Nechtě tedy tyto úžas vzbuzující vynálezy, které snížily potřebu lidských rukou u mechanických úkonů, získají snaživému dělníkovi volný čas, aby se mohl věnovat i svému duševnímu rozvoji, čímž teprve vědecký pokrok bude doprovázen i rozvojem morálky. Jak má ale dělník uspokojovat své životní potřeby, když má nižší výdělek a kratší a nejistější pracovní dobu? Lze očekávat obecné morální povznesení či duševní rozvoj tváří v tvář fyzickému chřadnutí? Základním kamenem, na němž spočívá teoretická stavba tohoto zlepšení postavení dělnické třídy, je jednota a láska k bližnímu!“⁴¹

Zavádění technických inovací nenazíral čtyřřadvacetiletý Karl Scherzer jako symptom pokroku. Tím implicitně rozuměl spíše růst společenského sebevědomí a konsenzu či individuálního vzdělání a vědomí povinností vůči společnosti, zkrátka charakteristiky nutné pro zformování občanské společnosti. Ve své současnosti ale naopak pozoroval mnoho negativních okolností vyplývajících ze zavádění technologických inovací. Tyto „strašné jevy“ společnost naopak rozdělávaly a její pokrok brzdily. Podobně jako Born chápal industriální chudobu jako sociálně podmíněný jev, a nikoliv jako důsledek individuálního pochybení dělníka. Také podobně jako Born v jeho první brožuře hovořil o jednotě a lásce k bližnímu jako spolehlivých prostředcích na zlepšení životních poměrů dělníka. To opět dokládá skutečnost, že křesťanská symbolika výzev ke společenské jednotě byla okolo poloviny 40. let nejdůležitějším tropem diskuze o sociální otázce. Na rozdíl od Borna roku 1845 ale Scherzer nemluvil o utrpení a vykořisťování dělníka, o hrozící revoluci ani o nemorální buržoazii. Principálům, tedy majitelům knihtiskáren, pouze kladl na srdce, že „podřízení se svých šéfů nemají pouze bát, ale mají je i milovat a věřit jim“.

Obecná cesta k nápravě ale nevede nostalgickým ohlazením na zaniklý svět malých struktur. Scherzer stál pevně na pozicích liberálního dějinného optimismu, a především silné víry v umírněný pokrok prostřednictvím reformy, vzdělání a zvelebování „lidu“. Upřímně věřil, že současný rozklad je pouze přechodné období a že společnost bude schopná vyprodukovat svět práce, kde dělníci využijí ušetřený čas, který jim „daly“ stroje, k tomu, aby se sami vzdělávali. Teprve tedy lidským úsilím a soustavnou prací na sobě samém bude technický pokrok doprovázen i rozvojem společnosti.

Die jüngsten Erscheinungen im Gebiete des Buchdrucks, Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgießerei und die verwandten Fächer, č. 2, 31. 1. 1846, s. 17–21, citát s. 17.

41 „Die Einführung der Maschinen hat allerdings [...] Preisverminderung und Geschäftslosigkeit zur Folge gehabt. Aber sie sind eine von den Bedürfnissen der Zeit uns aufgedrungene Nothwendigkeiten, und die furchtbaren Erscheinungen [...] bilden bloß die Uebergangsperiode zu jener Organisation der Arbeit, welche jedem in Gesellschaftsverbände Lebenden auch Zeit und Muße verschaffen wird, seinem wahren Lebenszweck und seine Pflichten gegenüber menschlichen Gesellschaft genauer zu erkennen. So lasse jene stauenerregende Erfindungen, welche die theilweise Entbehrung von Menschenhänden bei mechanischen Verrichtungen hervorgerufen, dem strebenden Arbeiter Muße gewinnen, sich auch mit seiner geistigen Ausbildung beschäftigen zu können, und der wissenschaftliche Fortschritt hat auch einen sittlichen im Gefolge. Woher soll der Arbeiter seine Lebensbedürfnisse bestreiten, wenn sein Verdienst ein geringerer, die Arbeitszeit eine abgekürzte und precäre ist? Läßt sich wohl im Allgemeinen eine sittliche Erhebung, eine geistige Ausbildung bei körperlicher Verkümmern erwarten? Der Grundstein, auf dem das theoretische Gebäude dieser Zustandsverbesserung der arbeitenden Klasse beruht, ist Einheit und Nächstenliebe!“ Carl SCHERZER, *Was uns Buchdruckern Noth thut, mit besonderer beziehung auf Oesterreich*, Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgießerei und die verwandten Fächer, č. 13, 15. 7. 1845, s. 166–169, citát s. 167.

Moderní doba a nejistota pracovního místa nutí (knihtiskařské) dělníky, aby zanevřeli na dřívější družnost a soudružnost a navzájem se sami sobě stali konkurenty. To se musí podle Scherzera také změnit. A to prostřednictvím již zmíněné nově vytvářené vzájemnosti. Na rozdíl od Borna ale již ve svých textech z roku 1845 a 1846 nevyjadřoval své myšlenky pouze abstraktními úvahami. Pro vylepšení pozic (knihtiskařských) dělníků navrhoval i konkrétní kroky: 1. Zvýšení a zároveň stanovení závazného minima mzdy knihtiskařských dělníků. 2. Omezení přijímání učňů 3. Úplné uzavření knihtiskáren pro práci žen a dětí 4. Zakládání svépomocných spolků na podporu nemocných, starých, invalidních a nezaměstnaných kolegů.⁴² Využívání práce žen na pomocné úkony (především jako nakladaček u rychlolisů) se stalo běžnou praxí knihtiskáren, dětská práce typická pro hornictví nebo textilnictví v nich byla spíše nahrazena vykořisťováním učňů. Využívání práce nekvalifikovaných v knihtiskárnách tedy typografové zabránit nedokázali, v prosazování ostatních tří požadavků nadnesených Scherzerem se knihtiskaři stali zdaleka nejnúspěšnějšími dělníky v 19. století.

Vrchol Scherzerova předbřeznového myšlení představuje brožura *O chudobě (Ueber das Armthum)*, kterou Scherzer zamýšlel vydat již roku 1847. Neprošla však cenzurou a Scherzer nechtěl vydat své dílo za hranicemi Rakouska (typicky v Lipsku), jak to činili jiní autoři. Brožura tak byla vydána v nezměněné podobě až roku 1848.

V úvodu své práce Scherzer (podobně jako Engels a vlastně i Born) svou pozici autora brožury, z které usiluje o „*morální a duševní pozvednutí nižších lidových vrstev*“, legitimizuje rovněž tím, že sám pobyl delší čas mezi dělníky a měl tak možnost zblízka poznat „*jejich trápení a radosti, jejich stížnosti a bídu*“.⁴³ Dle něj současné rozmáhání bídy a nespokojenosti probudily k životu demokratické ideje, jež doposavad desetiletí pouze bujely „*pod povrchem civilizace*“. Vyjmenovává různá hladová povstání v Čechách, Slezsku nebo Polsku, fenomény jako přelidnění nebo klesající mzdy a stoupající nezaměstnanost, za které nemůžou stroje samy o sobě, ale způsob jejich zavádění. Podobně kritizuje způsob, jakým hrstka obchodníků se spekulacemi zbohatla na položení železnice, nebo mluví o „*akciovém švindlu*“ (*Aktienschwindel*). Soudobé rozpory bohatství a chudoby jsou v Scherzerových očích nejen nemorální, ale pro společnost i nebezpečné. Zejména varoval před tím, aby státy Evropy neponechávaly bezbranného dělníka napospas komunistickému vábení.⁴⁴

Nebezpečné rozkladné tendence se sice snaží dle Scherzera řešit různé filantropické spolky (kterým se právě vysmíval Born), to ale podle názoru autora nestačí. Proto ve svém spise předkládá k posouzení veřejnosti několik vlastních systémových řešení, která by měla přispět ke zlepšení sociální bídy i společenského napětí. Jakým způsobem tedy zlepšit stav společnosti? 1. „*Zřízením účinných vzdělávacích zařízení, praktických zemědělských a lidových škol*“; 2. „*Celkovým zlepšení postavení dělnických tříd*“; 3. „*Moudrým omezením sňatků*“; 4. „*Vystěhováním*“; 5. „*Zřízením půjčovacích bank a úvěrových ústavů*“; 6. „*Zavedením práva na ústní a veřejné řízení soudního řízení*“; 7. „*Celkovou reformou vězeňství*“. Scherzer odpovídá i na otázku financování realizace těchto reforem: „*Za-*

42 Ibidem, s. 168–169.

43 Carl SCHERZER, *Ueber das Armthum*, Wien 1848, Vorwort (nepag.).

44 Ibidem, s. 1–3, 18.

vedením nejosvědčenejší a nejspravedlivější ze všech daní, daně z příjmu“.⁴⁵ Scherzerova koncepce je směsicí liberálního důrazu na rozvoj jednotlivců a individuální práva a svobody a osvěcensky založeným úsilím o racionální řízení společenských procesů reglementací shora.

Základ Scherzerova systému tvořily body jedna až čtyři. První se týká nutnosti vzdělávání. Scherzer vybízí státy a obce k větším výdajům do vzdělávání dětí i ke zvýšené distribuci knížek lidového čtení mezi dospělě jako hlavního nástroje jejich vzdělávání. Vzdělání se od konce 18. století stalo jedním z hlavních nástrojů formování poddaných a občanů, od 19. století především vlivem liberalismu mu začal být přikládán zásadní význam pro individuální úspěch a štěstí i formování občanské společnosti.

Jako systémově přemýšlející metodik se Scherzer projevil v druhém bodě o celkovém zlepšení postavení dělnických tříd. Zpočátku opět zopakoval svou starší tezi, že zavedením strojů byl dělníkům dán čas k duševnímu rozvoji. „Egoističtí továrníci“ (*selbstische Fabriksherren*) ale využili stroje pouze ke svému vlastnímu materiálnímu obohacení, aniž by se jakkoliv rozdělili o výhody jejich zavedení. Dělníkova existence se tak stala pouze chudší a nejistější. Někteří se dokonce z toho důvodu vydali na dráhu zločinu a jsou tak nakonec státu břemenem (K tomu viz body 6 a 7). Z triumfu lidského ducha se tak počal velký neduh lidstva. Povinnost společnosti je ale podle Scherzera prostřednictvím vhodného zřízení podporovat a pozvednout chudé z jejich bídného stavu. Zlepšení podmínek nižších vrstev musí začít v příbytcích a na pracovištích. Místa pobytu dělníků by měla mít dobré větrání a vhodné hygienické dispozice. Pro fyzický i morální vývoj je zcela nevhodné, aby v jedné místnosti například spalo 10 lidí. Stejně tak je pro Scherzera samozřejmé, že musí být odstraněna dětská práce. Čtenáře z řad majitelů podniků ubezpečuje, že mravní a morální pozvednutí dělnictva bude mít blahodárny vliv i na samotný průmysl, jelikož se mu bude dostávat šikovnějších a vzdělanějších pracovníků. Scherzer také překonává stanovisko běžné dobové kritiky návrhem masové výstavby domů, kde by dělnická rodina žila za drobný nájem ve světlých a velkých místnostech. Tyto domy by mohly ubytovávat i nezaměstnané. Šlo tedy o jakousi ranou představu sociálního bydlení.⁴⁶

Scherzerovy návrhy číslo tři a čtyři poněkud upozadují liberální důraz na individuální svobodu a dávají jasný důkaz o vlivu josefínsko-racionalistické tradice osvěcenství na raný liberalismus v Rakousku.

Bod tři o omezení sňatků (a především porodnosti, o které se ale explicitně nehovoří) osob „materiálně a zdravotně“ nezpůsobilých k vychovávání dítěte je pokusem o fúzi racionálního řízení společnosti shora při zachování individuální možnosti volby. Scherzer nechce omezovat volbu sňatku či zplození potomstva drakonicky hladem a jinými zákazy jako nejvýznamnější zastávce tohoto proudu myšlení, anglický ekonom, sociální myslitel a anglikánský pastor Thomas Malthus.⁴⁷ Podobně jako on se ale hrozí destruktivních následků pohlav-

45 1. „Durch Errichtung von tüchtigen Lehranstalten, von praktischen Ackerbau- und Volksschulen“; 2. „Durch eine umfassende Zustandsverbesserung der Arbeiterklassen“; 3. „Eine weise Beschränkung der Ehe“; 4. „Auswanderungen“; 5. „Die Errichtung von Leihbanken und Creditanstalten“; 6. „Mündlichkeit und Oeffentlichkeit im Gerichtsverfahren“; 7. „Eine umfassende Gefängnißreform“. „Durch die Einführung der bewährtesten und gerechtesten aller Steuern, durch die Einkommensteuer“. Ibidem, s. 3, 6, 11, 16, 18, 19, 21, 29.

46 Ibidem, s. 5–11.

47 K Malthusovi viz například Bedřich LOEWENSTEIN, *Víra v pokrok*, Praha 2009, s. 249–250.

ního pudu nižších vrstev. Vždyť i v Rotteckově *Staatslexikonu*, bibli německých předbřeznových liberálů, se psalo, že neopatrné ženění a porodnost se nebezpečně rozmáhá mezi nižšími složkami obyvatelstva.⁴⁸

Jakým způsobem je tedy ale omezit, a přitom toto rozhodnutí nevynucovat silou? I zde Scherzer věří v neomezenou moc osvěty a vzdělávání. Když totiž „jedinec prostřednictvím důkladného studia přírodních zákonů bude poučen, jak velký vliv má zdravotní stav rodičů na duševní a mravní vývoj dětí, tak zajisté bude mnoho jedinců, kteří by se za normálních okolností při prvním milostném vzplanutí hnali do sňatku, avšak nyní raději zvolí dobrovolně celibát, než aby přiváděli do tohoto světa další nešťastné bytosti, které nejsou schopní ani nasytit ani vychovat“.⁴⁹ Scherzer ve své víře v moc osvěty překonávající lidské pudy byl právoplatným dítětem racionalismu raného postosvícenského liberalismu ve střední Evropě.

Ve čtvrtém bodě *Auswanderung* Scherzer operuje s racionálním vnitřním rozptylem osob z přelidněných částí habsburské monarchie i ostatních států, kde žijí zástupci „německého kmene“ na neobsazené zemědělské plochy. Zabránilo by se tak tomu, aby odváží a podnikaví Němci masově odplouvali přes oceán do Ameriky. Jako vhodné destinace k doplnění stavu obyvatelstva uvedl Uhry, především Sedmihradsko a oblasti v okolí Dunaje. V tomto návrhu mu jako inspirace jistě sloužily názory významného ekonoma a jednoho z myšlenkových otců celního spolku Friedricha Lista, jenž od počátku 40. let hlásil, že Uhry jsou vhodným novým domovem pro Němce nemající půdu. Listovy názory jeden čas našly ohlas i mezi uherskou šlechtou.⁵⁰

Pátý bod o zakládání úvěrových ústavů představuje dobovou fúzi liberálního a protekcionistického sociálního myšlení. Scherzer v něm navrhuje založení těchto „dobročinných“ ústavů, aby nemajetný člověk či obchodník nespadol při aktuálním ekonomickém neúspěchu do rukou lichvářů. Zároveň s tím požaduje Scherzer zpřísnění zákona o lichvě. Zdroje rozpočtu těchto ústavů poskytujících půjčky s minimálními úroky mají dodat čestní a bohatí dobrodinci (*wohlhabende Menschenfreunde*) a Scherzer si přeje vidět v čele podobného podniku nějakého významného bankéře. Systémová podpora nemajetných má být tedy v rukách skupiny ekonomicky nejsilnějších. Ovšem i stát může pomoci: Scherzer mu svěruje na to starost, aby „prostřednictvím omezení živnosti jednotlivců uspokojil volání mas po zaměstnání“.⁵¹ To se má dít znovuzavedením propůjčování koncesí na různé živnosti a zákaz jejich kumulace, aby silní hráči neovládali celý pracovní trh, zatímco masa strádá. Slovníkem Scherzera: aby bankéř nebyl současně továrníkem, pláteník krejčím nebo kožešník obuvníkem. Individuální milosrdenství zámožných dobrodinců tak mělo být doprovázeno silným státním paternalismem, který se ideově vracel

48 C. SCHERZER, *Ueber das Armthum*, s. 11.

49 „Wenn jeder Einzelne über die Pflichten gegen sich und die Gesellschaft belehrt ist, wenn er durch ernstes Studium der Naturgesetze die Verantwortung erkannt hat, welche er bei der Eingehung einer Ehe auf sich nimmt; wenn er endlich unterrichtet seyn wird, von dem großen Einfluß des Gesundheitszustandes der Eltern auf die geistige und sittliche Entwicklung der Kinder, dann wird Mancher, der jetzt in der ersten Liebesregung heiratet, sich gerne in einem freiwilligen Cölibat unterziehen, als unglückliche Wesen in die Welt zu setzen, die er weder zu ernähren noch zu erhalten im Stande ist.“ C. SCHERZER, *Ueber das Armthum*, s. 11–12.

50 Eugen WENDLER, *Friedrich List (1789–1846). A Visionary Economist with Social Responsibility*, Berlin – Heidelberg 2015, s. 233–242.

51 „Dem Staate sey ferner die Sorge überlassen, durch weise Beschränkung der Gewerbe des Einzelnen das Verlangen der Masse nach Beschäftigung befriedigen.“ C. SCHERZER, *Ueber das Armthum*, s. 18–19.

ještě před osvícenský absolutismus.⁵² Zda by s tímto Scherzerovým opatřením souhlasili hypotetičtí sponzoři Scherzerových úvěrových ústavů, ponechme jako nezodpovězenou řečnickou otázku.

Body šest a sedm týkající se soudnictví a vězeňství jsou liberálními návrhy v krystalické podobě. Chudšas musí mít právo na stejné vedení soudu jako vzdělaný a bohatý člověk. Zároveň Scherzer upozorňuje, že mnoho lidí je ve vězení zbytečně a věznicí nemohou být tak ústavy, kde se trestaný napravuje, nýbrž pouze přeplněné „školy zločinu“. Vždyť nouze a nespokojenost jen „vytváří další komunisty“.⁵³ Právo na veřejný a ústní proces, která byla již zavedena před rokem 1848 v Anglii, Francii nebo v Porýní zase mělo zaručit, že spravedlnost nebude ovlivňovat současné soudcovo rozpoložení nebo jiné nevhodné vnější vlivy. Mimo jiné se i vyslovuje proti trestu smrti.

Jak celkově uchopit Scherzerovo dílo o sociální otázce? Zřetelně se v něm silně projevuje jakési opovržení nad společností ovládanou zákony poptávky a nabídky a kapitalismem, který byl v Scherzerově myšlení asociován s nemorálností, švindlem a podvodem. Nechtěl přijmout fakt, že bohatství neplyne pouze z práce (ta samozřejmě byla pro směr liberalismu, který Scherzer vyznával, nejetičtějším zdrojem bohatství) nebo z půdy (jako to bylo u pozemkové šlechty, v ideálně nekomplikovaném světě jediným politickým protihráčem předbřeznových liberálů), ale i ze spekulace a kapitálu. Proto ani nekritizuje technický pokrok, ale jeho zneužívání silnými hráči. Toto etické pohoršení nad prosazující se kulturou směny bylo starším nánosem politické romantiky, kteří političtí liberálové převzali při hledání svého vlastního jazyka. Například český novinář Karel Havlíček se k industriálnímu kapitalismu rovněž vyjadřoval nelichotivě v mnoha svých textech. Pro Havlíčka i Scherzera sloužil jako intelektuální vzor liberalismus již zmiňovaného Rotteckova *Staatslexikonu*.⁵⁴

Pro Scherzera jakožto umírněného, a navíc rakouského liberála bylo symptomatické, že přemýšlel daleko praktičtěji než jeho generační soupevník Stephan Born. Zatímco Born již jako přesvědčený komunista objížděl dělnické spolky a kázal o blížící se revoluci, tak Scherzer se držel tradiční středostavovské nedůvěry vůči dělnictvu, které je v jeho celkové koncepci pouze pasivním příjemcem reformy a osvěty. Tyto své názory musel však rovněž přehodnotit po březnu 1848, kdy se dostal do popředí dělnických aktivit ve Vídni.

V čele organizačních snah dělníků

Born dorazil do Berlína jen několik dní po 18. březnu 1848, kdy se králi Vilému Fridrichovi IV. i přes slib reformy nepovedlo udržet kurz umírněného způsobu změny a výbuchem populárních bojů padl absolutismus v Prusku. Born pozoroval politickou aktivizaci různých

52 Již Marie Terezie po neúspěchu v sedmileté válce prohlásila několik (hlavně textilních) oborů za svobodné živnosti, jejichž provozování nemusí být schváleno státem. K uvolňování cechovních pout a liberalizaci obchodu za doby vlády Marie Terezie a Josefa II. viz Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X. 1740–1792*, Praha 2001, s. 394–413.

53 „Aber Noth und Unzufriedenheit erzeugen Kommunisten.“ C. SCHERZER, *Ueber das Armthum*, s. 25

54 Viz např. JAKUB RAŠKA – MATĚJ MĚŘIČKA, „Síla země založena na rolnictví vždy spočívá pevněji než na fabrikách, skrze které se, když neslušně rozmnoženy budou, jenom velký počet nastávajících žebráků v zemi zahnídne“: *Nemoci středoevropské modernizace v rakouské předbřeznové a revoluční žurnalistice jako diskurzivní krajina*, Sborník Národního muzea, řada C – literární historie 2017, č. 3–4, s. 9–26.

zájmových skupin a sám se ihned pustil do organizování „dělnické strany“. Již před svým odchodem z Berlína před koncem roku 1846 byl velmi aktivní a známou osobností berlínského dělnictva, nebyl proto pro něj problém se rychle dostat do čela organizačních snah. Po příjezdu do Berlína se také rozhodl „vyměnit sazítka za pero“, definitivně přestal pracovat jako sazeč a stal se profesionálním novinářem reflektujícím i utvářejícím veřejné dění.⁵⁵ Zprvu začal psát do berlínských *Arbeiter-Zeitung*. Rovněž se angažoval v Centrálním dělnickém klubu (Zentral-Arbeiter-Club), který vznikl 29. 3. 1848 jako první berlínský legální dělnický spolek. Zde prosadil, aby klub byl složen především z dělnických členů a nestal se tak dalším spolkem na podporu dělnictva, kde by hegemonelem byli opět nedělníci.⁵⁶ Byla to idea, kterou se zabýval již ve své první brožuře.

Ještě před koncem března se se také postavil do čela snah berlínských knihtiskařských dělníků o zlepšení pracovních poměrů. Právě u nich začal jeho strmý vzestup, odtud se za pár měsíců dostal do čela německého dělnictva. Komise berlínských knihtiskařů, jejímž předsedou byl právě Born zvolen, na počátku dubna obeslala majitele knihtiskáren se sedmi body svých požadavků. Ty byly kombinací – jak bylo pro dělnické hnutí revoluce 1848 typické – snah o návrat do cechovních pořádků a moderního odborového programu. Jednalo se o požadavky stanovení maximální pracovní doby a minimální mzdy, příplatků za přesčasy, zrušení nedělní práce, zavedení společných komisí zaměstnavatelů a zaměstnanců a omezení počtu učňů a mechanických rychlolisů. Majitelé požadavky odmítli s dodatkem, že kolektivní nátlak dělníků na majitele je hrubým porušením principu svobody dvou individuí dobrovolně uzavírat smlouvy. Dne 27. dubna 1848 tak knihtiskaři v celém Berlíně nastoupili do stávk. Stávka trvala do 1. května. Dělníci se vrátili do práce výměnou za příslib, že do 1. června bude zaveden ve všech knihtiskárnách nový tarif odborných knihtiskařských prací. Knih-tiskaři slavili bezprecedentní úspěch.⁵⁷

Pro Borna se však jednalo o pouhý začátek. Úspěch knihtiskařů způsobil, že mnoho jiných dělnických oborů, kde vznikla iniciativa ke vzniku kolektivní organizace nebo například časopisu, vyzývaly Borna k zasednutí ve výboru jejich organizace. Byl však vyzýván i ke členství v politických (nedělnických) spolcích.⁵⁸ Z Borna se tak stávala stále důležitější postava veřejného života revolučního Berlína. Ke konci dubna byl z berlínského Dělnického klubu zvolen takzvaný Ústřední výbor pro dělníky (Zentralkomitee für Arbeiter), který tvořilo 28 mužů, každý za jeden obor či odborový spolek. Born byl zvolen zástupcem za knihtiskaře a také předsedou Ústředního výboru. Vypracoval rovněž jeho stanovy. Ústřední výbor se stal nejdůležitější organizací berlínského dělnictva během revoluce 1848. Kladl si za úkol vypracovat na základě vnitřní debaty mezi obory jednotný program, který by zastupoval zájmy veškerého dělnictva v Berlíně a posléze i v celém Německu.⁵⁹

Při své organizační práci v dělnickém hnutí Born zjišťoval, že učení Marxe není v žádném případě uzpůsobeno na praktickou politickou práci. Bornovým úkolem podle učení

55 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 61–66.

56 E. SCHRAEPLER, *Handwerkerbünde und Arbeitervereine 1830–1853*, s. 303–4.

57 Ke stávce berlínských knihtiskařů viz G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 220–232.

58 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 70.

59 Dieter SCHUSTER, *Chronologie der deutschen Gewerkschaftsbewegung von den Anfängen bis 1918*. Electronic edition, Bonn 2000; online: <http://library.fes.de/fulltext/bibliothek/tit00148/00148011.htm#E322E46> [cit. 20. 4. 2022].

vědeckého komunismu měla nyní být podpora liberálního měšťanstva při ovládnutí státních struktur a vedle toho budování vlastní dělnické organizace pro budoucí převzetí státu po vyčerpání liberální panství. Born skutečně podporoval liberální snahy a v tomto smyslu tak zůstal „věrným učedníkem mistra“, jak ironicky poznamenal ve svých pamětech. Stále více se však odkláněl od předpokladů komunismu, které se mu do té doby jevily jako přírodní zákonitosti. Zčásti byl důvod teoretický: zdálo se mu například, že vzhledem k tomu, že je svět práce v Německu stále primárně ovládán neekonomickými hierarchiemi (typicky vztah mistra a tovaryše), tak není na místě mluvit o „třídních protikladech“.⁶⁰ Rovněž přestal věřit v nevyhnutelný kolaps kapitalismu, který prorokoval Komunistický manifest. Ještě větší problém však pro Borna bylo, že „komunistické myšlenky nestály v žádné souvislosti s tím, co vyžadovala současnost“.⁶¹ Z komunismu tak pro Borna zůstalo zajímavé téma katedrové diskuze, nikoliv ale učení vhodné pro situaci, kdy aktéři musí ovládnout umění každodenní politické práce a improvizace. Sám tedy konstatoval, že starost o poslední cíl přenechává budoucím staletím. Namísto toho se snažil vybudovat „organizovanou armádu“ dělníků s programem, jež bude srozumitelný všem a také prakticky uskutečnitelný.⁶²

Dne 23. dubna 1848 publikoval Born v novinách *Berliner Zeitungs Halle* esej, jež předjela jeho revoluční politiku. Oznamoval v ní veřejnosti, že se ve státu nachází silná a organizovaná dělnická třída, jež „bere věci do vlastních rukou“. Varoval veřejnost, že v případě nesplnění požadavků dělnictva bude následovat permanentní sociální nestabilita, z toho důvodu se má dosáhnoutí smíru stát společným zájmem dělníka i kapitalisty. Na jedné straně je zde patrný Bornův marxistický výcvik. Píše o historickém vývoji dělnické třídy, který ještě „není plně ukončený“. Born ovšem vyzvedává důležitost aktivit, které Marxovy již v této době připadaly zcela zbytečné: dělnické rozvíjení svépomoci a připomínkování sociální politiky státu, která může pomoci dělnictvu.⁶³ Předjímá tak repertoár témat, který později rozvíjí především Ferdinand Lassalle.

Born sice ve svých pamětech z 90. let 19. století psal, že již na začátku revoluce přestal být komunistou, ve skutečnosti byl však rozchod s Marxem a Engelsem daleko postupnější. Vzhledem k tomu, že se Born až do svého útěku v květnu 1849 zabýval aktivně organizací dělníků a Marx s Engelsem v Kolíně více méně ignorovali dělnické hnutí a spíše vybrušovali své teorie, samozřejmě k ochlazení vztahů došlo. Neustále však udržovali písemný kontakt a Born se stal berlínským dopisovatelem *Neue rheinische Zeitung*, které Marx s Engelsem vedli. V jednom z dopisů Marxovi si Born stěžoval, že *Arbeiter-Zeitung*, kam do té doby psal, nedostatečně bojují za zájmy dělníků a jsou spíše „trumpetou, do který může každý foukat“.⁶⁴ V půli května se proto rozhodl založit nový časopis *Das Volk*, jenž bude jediným výhradním reprezentantem Ústředního výboru pro dělníky v Berlíně. Ve zkušebním čísle *Das Volk*, vyšlém 25. května, zveřejnil dokonce krátký popularizační výklad *Komunistického manifestu*, což rovněž napovídá jeho blízkosti duu komunistických teoretiků. Politika prosazovaná Ústředním výborem dělnictva

60 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 72.

61 Ibidem, s. 65.

62 Ibidem, s. 77.

63 Při interpretaci Bornovy eseje z 23. 4: 1848 vycházím z Paul H. NOYES, *Organization and Revolution Working Class Associations in the German Revolutions of 1848–1849*, Princeton – New Jersey 1966, s. 146–148.

64 G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 232.

a časopisem *Das Volk*,⁶⁵ kde byl v obou případech Born hlavní osobností, se však lišila. *Das Volk* se poprvé objevil 1. června (symbolicky ve stejný den jako *Neue rheinische Zeitung*) a vycházel třikrát týdně. Born byl nejen hlavní redaktor ale i výhradní autor časopisu. Témata, která prosazoval, vycházela z programu Ústředního výboru, jehož byl rovněž hlavním původcem. V prvním čísle *Das Volk* se objevil programový článek s úkolem časopisu, jenž byl podle Borna trojí:

1. podporovat liberální měšťanstvo v boji „proti aristokracii, proti přetrvávajícím institucím středověku a proti mocím z boží milosti“; 2. podporovat malé živnostníky a dělníky proti moci kapitálu a 3. vždy stát při lidu v jeho boji za získání „sociální svobody a nezávislé existence“.⁶⁶

Časopis zaujal pozici mezi sociálním radikalismem a politickým kompromisem. Na stránkách časopisu vyzýval Born státní orgány k tomu, aby vyslyšely volání dělníků po sociálních reformách, za což sliboval, že se dělníci stáhnou z rozhodování o politických záležitostech. Tuto pozici rozvíjel i později. Například 20. června 1848 v *Das Volk* publikoval následující řádky:

„Musíme usilovat o smíření protichůdných sil, nestavět proti sobě moc dělníka a kapitalisty jako nepřátele, ale vést obě strany ke skutečně svobodné dohodě. [...] Chceme co nejvíce vyrovnat do očí bijící rozdíly mezi bohatými a chudými; jak jinak toho lze dosáhnout než obětmi na straně kapitalistů, velkorysími obětmi kapitálu a shovívavostí dělníků vůči nemožnosti vytvořit novou společnost jednou ranou.“⁶⁷

Born tu pracoval s určitým principem společenské smlouvy. Kapitalisté se vzdají části svého bohatství výměnou za slib dělnické třídy, že nebude podnikat žádné kroky k násilné přeměně stávajícího sociálního řádu. Cílem tedy již nebylo dělnické převzetí státu, ale spíše sociální reformy v demokraticky řízeném státě. *Das Volk* se profiloval jako dělnický časopis stojící na základě mezinárodního bratrství všeho dělnictva, zveřejňoval proto i různé zprávy z prostředí anglických chartistů nebo pařížského dělnictva. Zároveň také vždy zastupoval spíše požadavky řemeslníků a kvalifikovaných dělníků než proletářů.⁶⁸ V tomto smyslu je také důležité, že Born označoval řemeslníky a kvalifikované dělníky (knihtiskaře, zlatníky, strojní dělníky atd.) za čtvrtý stav, nekvalifikované dělníky za pátý stav a lumpenproletariát, kterým ale neměl na mysli kriminální živly, ale ty nejchudší příslušníky proletariátu, za šestý stav.⁶⁹

65 Plný název časopisu zněl *Das Volk. Organ des Zentralkomitees für Arbeiter. Eine sozialpolitische Zeitschrift.*

66 „[...] Bürgertum zu unterstützen im Widerstand gegen die Aristokratie, im Kampfe gegen die und aufrecht gebliebenen Institutionen des Mittelalters, gegen die Mächte von Gottes Gnaden [...]“ S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 76–7.

67 Citát z *Das Volk* z 20. 6. 1848 citováno dle E. SCHRAEPLER, *Handwerkerbünde und Arbeitervereine 1830–1853*, s. 308. Orig.: „Wir müssen die sich gegenüberstehenden Kräfte zu versöhnen suchen, die Macht des Arbeiters und Kapitalisten nicht als feindliche gegenüberstellen, sondern die beiden Parteien zu einer wirklich freien Übereinkunft führen. [...] Wir wollen die grellen Unterschiede von reich und arm möglichst ausgleichen, wie können dies anders, als daß von der Seite der kapitalisten Opfer, beudende Opfer an Kapital gebracht werden, von der Seite der Arbeiter Nachsicht gegen die Unmöglichkeit, durch einen Schlag eine neue Gesellschaft zu schaffen.“

68 Paul H. NOYES, *Organization and Revolution Working Class Associations*, s. 142–145.

69 S. BORN, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, s. 71–72.

V půlce června v jednom z programových článků v *Das Volk Born* nejkonkrétněji •51 vyjádřil požadavky Ústředního výboru: státní regulaci minimální mzdy a maximální pracovní doby, zrušení nepřímých daní a zrušení daní pro jedince a rodiny žijící na úrovni existenčního minima, bezplatné školství, stanovení volebního práva na 24 let, garance práce pro nezaměstnané, svoboda (*Freizügigkeit*), zaopatření invalidů a stanovení hranic pro úřední zvlá. Jeden z nejčastěji rozvíjených leitmotivů na stránkách časopisu byl požadavek organizace práce, tedy realizace práva na práci a státem garantovaná obživa pro nezaměstnané dělníky. Jednalo o častý požadavek dělníků a levicových politiků v době revoluce a jako autor této ideje byl uznáván francouzský myslitel Louis Blanc, na něhož se sám Born často odkazoval. V červnu dokonce napsal Born z pozice předsedy Ústředního výboru dopis frankfurtskému ústavodárnému shromáždění, aby vyslyšelo požadavek dělníků na organizaci práce. Sám vypracoval systém organizace práce, v jehož rámci by vznikaly lokální úřady, které by zprostředkovaly nabídku a poptávku po práci. Tyto lokální úřady (a nikoliv podnikatelé) by rovněž podle Borna mohly určovat ceny práce. Vedle toho by se také s pomocí srážek ze mzdy zakládaly úvěrové ústavy (o kterých psal již Scherzer) a výrobní družstva. Stát by navíc přispíval na vznik státních podniků, které by konkurovaly soukromým firmám. Postupně by tak pozice kapitalisty a dělníka splývaly. Důležitou roli v jeho koncepci hrály samozřejmě odbory a také specializované komise, ve kterých by měli zasednout mistři, podnikatelé, tovaryši a dělníci, aby vyjednávali o pracovní době a mzdách.⁷⁰

Ústřední výbor pro dělníky chtěl posilovat vědomí jednotného osudu (a tedy i zájmu) mezi dělníky napříč obory v Berlíně. I v tom lze nalézt společný znak myšlení Borna a Marxe s Engelse. Výbor pod vedením Borna dokonce později přistoupil i k posilování dělnického (třídního) vědomí v celoněmeckém kontextu. Z toho důvodu se ve *Volku* koncem června objevila výzva pro „pracující třídu Německa“ k účasti na „dělnickém parlamentu“, kde se měly sejít dělnické spolky sdružující německé dělníky z celé Evropy. Všeobecný dělnický kongres, jak se dělnický parlament oficiálně nazval, se konal v Berlíně 23. srpna až 3. září 1848. Na sjezd dorazilo 40 dělnických delegátů, kteří zastupovali 32 dělnických spolků. Prezidentem sjezdu nebyl zvolen z důvodu větší legitimacy dělník, nýbrž intelektuál a člen frankfurtského *Vorparlamentu*, významný vratislavský demokrat profesor Nees von Esenbeck. Hlavní slovo měl však opět Born. Nejvýznamnějším výstupem z kongresu bylo založení spolku Všeobecné německé dělnické sbratření (*Allgemeine deutsche Arbeiterverbrüderung*), které je prvním dělnickým spolkem v dějinách Německa s celoněmeckou působností. *Verbrüderung* dokonce myslelo i na dělnice, když doporučovalo zakládat lokální ženské výbory, které by vypracovávaly návrhy na zlepšení situace dělnic.⁷¹ Born byl na vrcholu. Vzhledem k tomu, že bylo za hlavní sídlo Sbratření určeno Lipsko, se Born do tohoto saského centra dělnického hnutí i přesunul. Od října začal vycházet časopis *Verbrüderung*, který měl za úkol vysvětlovat veřejnosti účel a stanoviska tohoto sdružení. Born byl jeho hlavním redaktorem od října 1848 až do května 1849.

70 E. SCHRAEPLER, *Handwerkerbünde und Arbeitervereine 1830–1853*, s. 307.

71 Klaus TENFELDE, *Die Entstehung der deutschen Gewerkschaftsbewegung. Vom Vormärz bis zum Ende des Sozialistengesetzes*, in: Ulrich Borsdorf (ed.), *Geschichte der deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945*, Köln 1987, s. 57–58.

Od začátku zastávalo Dělnické sbratření politiku, které přímo vycházela z myšlenek Borna, jež se formovaly od března 1848. Ještě před koncem zasedání „dělnického parlamentu“, 2. září 1848, kongres adresoval Ústavodárnému národnímu shromáždění ve Frankfurtu manifest, ve kterém požadoval, ať ve Frankfurtu uznají v budoucím zákonodárství dělníky jako „majitele práce“ a zajistí trvání dělnických organizací a asociací, podporu družstevnictví a odpovídající sociální zákonodárství. Na konci manifestu byla opět skryta hrozba budoucí dělnické revoluce v případě nesplnění požadavků:

„[...] Pokud by nadále nebylo současnými vládci myšleno na naše práva, tak bychom se museli podřídit biči osudu a pod vlivem temné nutnosti se z nejvřelejších přátel stávajícího řádu stát jeho nejhoršími nepřáteli.“

Sociální harmonie, pozvednutí dělnické třídy včetně politického zrovnoprávnění, družstevnictví a praktické návrhy reforem (namísto teoretických esejů) byly hlavní body programu Dělnického sbratření. Jen během revoluce tato první zastřešující organizace německého dělnictva svolala osm kongresů. Statistické údaje o jejich reálných počtech členů značně kolísají, nejpravděpodobnější se jeví údaj, že na přelomu roku 1848 až 1849 čítalo Dělnické sbratření na 15 až 20 tisíc členů.⁷²

Mezi říjnem a prosincem 1848 Born v časopise *Die Verbrüderung* publikoval sedmidílný seriál nazvaný *Die sociale Frage*. Jedná se o jeho nejdelší publicistický teoretický text z doby revoluce. Na začátku eseje je opět patrná Bornova teoretická blízkost Marxovu historickému materialismu. Born konstatuje, že se v moderní společnosti odehrává třídní boj, který je produktem sociální otázky. Dějiny světa také dle Borna přinášejí poučení, že pouze z třídního boje je možný pokrok lidstva. Ohrazuje se proti liberálům, kteří viní dělnické vůdce jako byl Born, že svým nezodpovědným jednáním a tezemi o třídním boji posilují nenávisť dělníků vůči ostatním sociálním skupinám. Říká, že jeho cílem je sice společnost bez třídních rozdílů, zároveň ale na rozdíl od jiných socialistů nezapomíná na současnost a nevidí jediné vyřešení sociálních rozporů moderní společnosti v prosazení zcela nového systému, jenž se zrodil v hlavách filozofů. Dle Borna nepřijde nový mesiáš ani nebude prosazen nový socioekonomický systém. To byl již manifestační odklon od linie Marxe a Engelse.⁷³ Dále se rozepisuje Born o vztahu dělnictva k ostatním „politickým stranám“, kterými myslí politicky organizované třídy chránící své zájmy. Vyhraňuje se proti feudální aristokracii i třídě kapitalistů, tzv. aristokracii majetku. Dělnictvo s těmito stranami nemá vůbec spolupracovat. Maximálně, jak napsal už dříve, má smysl podporovat snahy liberálů o demokratizaci politického systému, v případě zlepšení dělníkovy existence se na ně ale spolehnout nelze. Jediným možným spojencem pro dělníky mohou být drobní živnostníci, řemeslníci mistři a drobní zemědělci.⁷⁴

72 Cit. dle E. SCHRAEPLER, *Handwerkerbünde und Arbeitervereine 1830–1853*, s. 308–312, cit. s. 309. Orig.: „Nur notgedrungen würden wir, wenn wir abgewiesen würden, wenn der alte Wahn aufrecht erhalten und unserer Rechte auch fernerhin, wie früher, von keinem der Machthaber auf humane Weise gedacht würde, der Geißel des Schicksals gehorchen und unter der Macht der finstern Not aus dem wärmsten Freunden der bestehenden Ordnung zu den bittersten Feinden derselben werden müssen.“

73 S. BORN, *Die soziale Frage. Erster Artikel: Unser Standpunkt*, *Die Verbrüderung*. Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, č. 1–2, 3. 10. 1848, s. 3–4.

74 S. BORN, *Die soziale Frage. Zweiter Artikel: Unsere Stellung zu den politischen Parteien*, *Die Verbrüderung*.

Nástrojem na umenšení dělníkovy bídy není řízená emigrace, kterou navrhol Scherzer a dobově nejdůležitěji Friedrich List, a a nyní již ani zavedení práva na práci. Born toto odmítnutí opět obhajoval z pozic svého teoretického zázemí: vzhledem k tomu, že se kapitalisté stávají vedoucí třídou ve společnosti by tento návrh musel projít jejím schválením, což je ovšem v přímém rozporu s jejich zájmy.⁷⁵ Zde je nutno poznamenat, že Born odmítnul právo na práci, doposavad jednoho ze základních kamenů dělnického hnutí, které sám vyznával, po katastrofickém konci národních dílen ve Francii, které zprostředkovávaly nezaměstnaným dělníkům práci. Po ukončení projektu běžícího od února vypuklo na konci června 1848 v Paříži dělnické povstání, které bylo krvavě potlačeno vojskem pod vedením generála Cavaignaca. Během bojů probíhajících ve dnech 22. až 26. června 1848 bylo zabito více než 10 000 osob (především dělníků) a dalších 12 000 skončilo v trestaneckých táborech.⁷⁶

„*Jak je tedy možno pomoci?*“, ptá se Born dále. Dělníci si musejí pomoci sami. Borno-vo řešení nerezignuje v tomto textu na utopický cíl, chce k němu však dojít dostupnou a nerevoluční cestou. Základem mají být družstevní asociace. Born věří, že postupně bude jejich počet i postavení na trhu růst až se stanou konkurentem kapitálu. Vstupem dělníka do družstevní asociace se zmenšuje jeho závislost, z „námezdního dělníka“ (*Lohnarbeiter*) se tedy stává „svobodným dělníkem“ (*Ein freier Arbeiter*). Born predikoval, že rozličné družstevní asociace postupně zabírající stále větší podíl trhu spolu budou vzájemně obchodovat na základě principu vzájemnosti a nikoliv soutěže. Tento vývoj bude podle Borna znamenat konec námezdní práce tedy i významu kapitálu. Kapitalista se tak stane zbytečným a společnost přejde do nové vývojové fáze.⁷⁷

Svůj systém Born obhajoval tím, že nevěří v budoucí ráj, ale právě v každodenní práci, z které se rodí silné družstevní asociace. Dá se tak říci, že v tomto návrhu syntetizoval utopické myšlení spolu s praktickými postupy, které vyžadovala revoluční doba. Dokladem, že ve snu o moci družstevnictví nebyl Born ojedinelý, bylo založení družstevní knihtiskárny v Lipsku v prosinci 1848, k čemuž došlo z iniciativy Dělnického sbratření.⁷⁸ Zbývala vyřešit však poslední otázka: co s dělníky, kteří mají prostředky sotva na dosažení nezbytného existenčního minima a nemohou si dovolit vstoupit do družstva? Zde už Born rezignoval. Argumentoval, že není socialistický blouznivec, aby věřil v dosažení absolutní rovnosti. Vždyť i dělnická třída je podle něj vnitřně hierarchizovaná a je jasné, že někteří se od moci kapitálu osvobodí dříve než jiní.⁷⁹

Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, 3. 10. 1848, č. 3. 10. 10. 1848, s. 9–10. Die Verbrüderung
Correspondenzblatt aller deutscher Arbeiter. Unveränderter Nachdruck mit einer Einleitung von Rolf WEBER,
Zentralquartier der deutschen demokratischen Republik, Leipzig 1975

75 S. BORN, *Die soziale Frage. Dritter Artikel: Das Recht auf Arbeit*, Die Verbrüderung. Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, č. 4, 13. 10. 1848, s. 13–14; Stephan BORN, *Die soziale Frage. Vierter Artikel: Die Uebervölkerung*, Die Verbrüderung. Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, č. 7, 24. 10. 1848, s. 25–26.

76 Viz např. Michael RAPPORT, *Evropa devatenáctého století*, Praha 2011, s. 146. Odhady zabitých v průběhu červnového povstání kolísají mezi 3 000 až 15 000 osob.

77 S. BORN, *Die soziale Frage. Fünfter Artikel: Wie ist zu helfen?*, Die Verbrüderung. Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, č. 8, 27. 10., s. 29–30; č. 10, 3. 11. 1848, s. 37–38.

78 G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 290.

79 S. BORN, *Die soziale Frage. Siebenter Artikel: Das Lumpenproletariat*, Die Verbrüderung. Correspondenzblatt aller deutschen Arbeiter, č. 21, 12. 12. 1848, s. 81–82.

Bornovým angažmá na čele organizačních snah německých dělníků jeho hvězda stále stoupala až dosáhla celoněmeckého respektu mezi radikálně demokratickým a levicovým spektrem německé revoluce. Avšak na jaře 1849, kdy jednotliví vládcí se znovu nabitým sebevědomím postupně odmítali demokratizační tendence, bylo již jasné, že sen německých demokratů o jednotném německém ústavním státě nebude naplněn. V čísle *Die Verbrüderung* z 1. 5. vyzýval Born dělníky, aby bojovali za prosazení celoříšské ústavy a proti kontrarevoluci. Je v tom jistá ironie, že Born po celou revoluci odrazoval dělníky od násilného vymáhání svých požadavků a dělnickou účast na pouličním násilí schvaloval teprve v boji za zachování politicko-liberálních výdobytků. Právě v Sasku, kde se Born zdržoval, se zrodilo takzvané Májové spiknutí, poslední zoufalý plán na záchranu toho, co zbylo z revoluce. Cílem spiknutí bylo svrhnout ozbrojeným povstáním v Drážďanech (a v kooperaci s dalšími městy, mimo jiné s Prahou) krále Friedricha Augusta II. a vyhlásit saskou republiku. Born se aktivně účastnil povstání jako velitel jedné z drážďanských barikád. Po porážce povstání utekl přes Čechy do Rýnské Falce, kde se chtěl opět zapojit do revolučních bojů v jihozápadním Německu. Pro onemocnění tento plán však vzdal a přesunul se do Štrasburku. Nakonec se usídlil ve Švýcarsku, kde se začal psát další, zcela odlišnou, kapitolu svého života.⁸⁰

Scherzerova kariéra dělnického vůdce během revoluce nebyla tak strmá jako ta Bornova. Podobně jako Born začal Scherzer své angažmá mezi knihtiskařskými dělníky. Dne 14. března 1848, den po vypuknutí revoluce ve Vídni, byla vyhlášena svoboda tisku. Tištěné slovo se stalo jedním z nejdůležitějších zbraní revoluce. Jen ve Vídni vycházelo během revoluce 227 různých periodických tiskovin.⁸¹ Vídeňské knihtiskárny nevládaly nápor nové práce. Někteří knihtiskařští dělníci si přišli na pěkné peníze, většina však trpěla ještě větším pracovním nasazením než doposud. Na konci března se knihtiskařští dělníci rozhodli pro organizovaný odpor. Na 1. dubna 1848 bylo svoláno všeobecné shromáždění vídeňských knihtiskařských dělníků, na které dorazily tři čtvrtiny (více jak 450 z celkem 600) kvalifikovaných zaměstnanců knihtiskáren. Této akce se po přemlouvání delegace knihtiskařů účastnil už i Scherzer. Byl zde zvolen spolu s dalšími sedmi kolegy jako jediný nedělník do osmičlenného výboru, který měl za úkol vypracovat a předat grémiu majitelů knihtiskáren své požadavky. Scherzer se stal hlavní veřejnou tváří knihtiskařů. Dělníci si ho jako svého reprezentanta vybrali pro jeho vzdělání, dosavadní liberální angažmá konvenující současným poměrům a také pro jeho finanční nezávislost, díky které nebude v případném střetu s majiteli knihtiskáren nic riskovat.⁸² Výbor pod vedením Scherzera vypracoval požadavky, které byly předloženy grémiu principálů: závazné určení a zvýšení minimální mzdy, závazné určení maximální pracovní doby, omezení přijímání učňů a nezneužívání jejich práce na úkony, jež má vykonávat kvalifikovaný personál, zákaz ženské práce v knihtiskárnách, omezení rychlolisů v maximální možném poměru jeden rychlolis na tři ruční lisy.⁸³ Výsledkem vyjednávání poctivě doprovázených

80 Hans J. SCHÜTZ, *Einleitung*, in: S. Born, *Erinnerungen eines Achtundvierzigeres*, s. XIII; G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 216, 298–300.

81 W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 48.

82 K. HÖGER, *Aus eigener Kraft!* s. 73–78.

83 Dokument s požadavky se nazýval *Promemoria der Wiener Buchdrucker- und Schriftgiesser-Gehilfen an die Herren Repräsentanten des löblichen Buchdrucker-Gremiums*, v plnosti ho cituje K. HÖGER, *Aus eigener Kraft!* s. 74–75.

kočičinami před domy principálů byla první kolektivní smlouva na území habsburské monarchie. Z původních požadavků zůstalo sice pouze zvýšení mezd, určení minimální mzdy a maximální pracovní doby, přesto se však jednalo o velký úspěch.

Dalším logickým krokem bylo založení typografické organizace. Knihtiskaři se sešli na konci dubna v lokálu Scherzerova otce Sperl. Mezi různými návrhy se utvořily dva hlavní tábory. Jeden navrhoval, aby byla nová organizace budována na základě modelu korporace a sdružovala dělníky, vedoucí i majitele závodu. Druhý názor, jehož hlavním zástupcem byl právě Scherzer, zastával stanovisko, že se má jednat o čistě dělnickou organizaci bez podílu principálů. Diskuzi prozatím vyhrál korporátní model. Na schůzi byl tak založen spolek Wiener Typographia, který však fungoval spíše na papíře. Pár dní před tím byly navíc založeny typografická legie. Oddíl o 200 mužích dostal název Typographia Austriaca.⁸⁴ Knihtiskařské legie sice byly již v létě zakázány, přesto se jednalo o symbol důvěry, jaké se autorita Scherzera těšila na veřejnosti. Ozbrojení dělníci, to byla přece noční můra všech liberálních vůdců revoluce.

V květnu revolučního roku se Scherzer rozhodl, že prozatím udělá pro knihtiskaře dost a že je načase, aby vyšel se svými názory na sociální otázku na veřejnost. Formou letáku, který otisklo i mnoho novin, publikoval 8. května veřejnou výzvu s nadpisem *Mužům pokroku*. Říká v něm, že je třeba, aby v okamžiku nabyté svobody byly „*doposavad nespravedlivě utiskované dělnické třídy co nejrychleji poučeny o svém vztahu k všeobecnosti, o svých právech a povinnostech*“. Nástrojem k tomu má být zřízení dělnických novin, vedených v liberálním duchu, kde by byly „*lidové vrstvy učeny o pohybech dnešní doby a jejich významu pro společnost*“.⁸⁵ Noviny by dále měly zpravovat dělnictvo o průběhu revoluce, zveřejňovat aktuální vyhlášky, populárně vědecké články a také vystupovat jako ochránce práv a zájmů dělnictva. Základ redakce by tvořili nezištní dobrodinci, kteří by tento ze své podstaty nevýdělečný projekt také financovali. Na základě časopisu měl vzniknout i spolek na podporu dělnictva. Z textu výzvy je patrné, že Scherzer stále pracoval s představou, že vyšší vzdělané vrstvy mají dělnictvu připravit určitý scénář pro jejich jednání.⁸⁶

V revoluční Vídni ale jeho návrh velkého ohlasu nenašel. Dělníci formulovali již vlastní koncepci a Scherzerův návrh je spíše urážel, zatímco politicky aktivní liberální veřejnost se plně soustředila na dosažení právní kodifikace výdobytků revoluce. Na sociální otázky mělo dojít až později a její pozornost se upírala na chystané volby do ústavodárného parlamentu. Později ostatně na zasedání parlamentu prohlásil poslanec Rudolf Brestel (mimo jiné na konci 60. let ministr financí Předlitavska), že sociální otázka je „*kyselé jablko, do kterého budeme muset [my liberálové] jednou kousnout*“.⁸⁷

Sám Scherzer do parlamentu nekandidoval, ale využil této příležitosti, aby veřejnosti znovu vysvětlil důležitost sociální otázky. O to se snažil ve svém textu věnovaném budoucím poslancům, v němž píše:

84 W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 49; G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 245

85 1. citát: „[...] ist es von höchster Bedeutung die bisher so ungerecht gedrückten Arbeiterklassen über ihr neues Verhältniß zur Gesamtheit über ihre Pflichten und Rechte gegen dieselben so viel und so schnell als möglich zu belehren.“ 2. citát: „[...] die Volksklassen von den Bewegungen unserer Zeit und deren Wirkung auf die ganze große Gesellschaft unterrichtet,“. Karl SCHERTZER, *An Männer des Fortschrittes, Wiener Abendzeitung*, 8. 5. 1848, s. 151.

86 Carl SCHERZER, *An die Freunde der Arbeiter!*, *Wiener Abendzeitung*, 22. 5. 1848, s. 204.

87 W. DROBESCH, *Ideologische Konzepte zur Lösung der „sozialen Frage“*, s. 1443.

„Proletářská otázka se stala životně důležitou otázkou pro Rakousko, pro lidstvo! Pouze ve vzdělání mas, v tělesném a duchovním povznesení lidových vrstev spočívá záruka lepší a šťastnější budoucnosti! Věta ‚Miluj bližního svého jako sebe sama!‘ se musí stát pravdou. V proletáři, v nezaměstnaném hladovějícím dělníkovi už nesmíme vidět nepřítele, ale musíme v něm vidět přítele, našeho bratra! Musíme uznat, že člověk je ctnostnější označení než kníže nebo král! Musíme uznat, že každý dělník žijící ve společnosti má také právo na práci! A pokud mu toto právo, tento podíl, přiznáme, musíme také využít všech možných prostředků, abychom mu zajistili práci. Práce dělá člověka silným a spokojeným, nouze ho oslabuje a znechucuje, a tato nespokojenost plodí komunisty!“⁸⁸

V textu dále píše, že jedním z hlavních úkolů budoucího parlamentu má být stanovit hranici minima životních potřeb a toto minimum následně každému člověku, pokud se mu ho nedostává vlastními silami, i zaopatřit. To již je v podstatě program sociálního liberalismu, v jehož koncepci mají veřejné instituce namísto upadajících institucí cechovně-feudálního světa přebírat péči o potřebné. Ideálním zřízením Scherzerovi zůstává očekávatelně ústavní monarchie.

Ve stejném textu Scherzer také zveřejnil své politické vyznání, několik bodů, které měly Rakousko uchránit před dalšími zmatky. Jednalo se o kombinaci velkoněmeckého liberalismu a sociálních reforem. Některé z bodů se objevily již v jeho brožuře o chudobě:

„jedna komora parlamentu – přímé volby bez volebního cenzu – bezplatné lidové vzdělávání – dělnické kolonie – emigrace na náklady státu – co nejužší a nejpevnější svazek s Německem – energický odpor proti všem domněnkám panslavismu – zrovnoprávnění všech stavů a všech vyznání – zrušení daní, které zatěžují nejnужnější životní potřeby, na druhé straně zavedení nejspravedlivější, nejosvědčenější ze všech daní, daně z příjmu – zrušení klášterů – zrušení loterie.“⁸⁹

Dobový liberalismus, a to i ten s přídomek „sociální“, měl jednu základní charakteristiku v přístupu k sociální otázce: autonomní politiku dělnické třídy asocioval pouze s pouličním násilím a anarchií. Scherzer je zástupcem tohoto liberalismu a rozpracovává koncepci péče, kde autonomní jednání dělníků (či jiných objektů péče) nemá místo. Na druhé straně ale během revoluce vítal (na rozdíl od mnoha svých liberálních souputníků) vlastní dělnickou iniciativu, a to i tu bez účasti „rádců“ ze středních vrstev, pokud šlo o aktivity na základě míru a pořádku. V textu *První vídeňský dělnický spolek* například reflektuje neúspěch svého návrhu na dělnický časopis a spolek sdružující dobrodince s dělníky.

88 *„Die Proletariatsfrage ist eine Lebensfrage für Oesterreich, für die Menschheit geworden! In der Durchbildung der Masse, in der fisischen und geistigen Hebung der Volksklassen liegt allein die Garantie einer bessern, glücklicheren Zukunft! Der Satz, ‚liebe Deinen Nächsten wie Dich selbst!‘ muß eine Wahrheit werden. Wir dürfen in dem Proletarier, in dem werblosen, hungernden Arbeiter nicht mehr unsern Feind, wir müssen in ihm unsern Freund, unsern Bruder ercklicken! Wir müssen anerkennen, daß Mensch ein größerer Name sei als Fürst oder König! Wir müssen anerkennen, daß jeder im Gesellschaftsverband lebende Arbeiter auch ein Recht auf Arbeit habe! Und wenn wir ihm dieses Recht, diesen Antheil zugestehen, dann müssen wir auch alle möglichen Mittel anwenden, ihm Arbeit zu sichern. Arbeit macht den Menschen stark, zufrieden, Noth macht ihn schwach, unmuthig, und dieser Unmuth erzeugt Communisten!“* Carl SCHERZER, *An die Wahlmänner*, Wiener Abendzeitung, 30. 6. 1848, s. 319–320.

89 Ibidem, s. 320.

Naopak s upřímným nadšením vítá vznik Prvního všeobecného dělnického spolku, který byl založen knihvazačským tovaryšem Friedrichem Sanderem 24. června 1848 jako první spolek sdružující dělníky všech profesí a stavů v monarchii.⁹⁰

Karl Scherzer pochopil, že probuzené dělnictvo nemá v současné době zájem o jeho upřímně míněné služby. Dále se tedy angažoval především v prostředí knihtiskařských dělníků. Dne 9. srpna 1848 byl konečně založen spolek s názvem Gutenberg (*Gutenberg-verein der Buchdrucker Wiens*), čistě dělnický spolek vídeňských knihtiskařů. Ačkoliv se zde objevovaly již hlasy, aby byl vliv Scherzera jako nedělníka upozaděn, byl 5. října zvolen prezidentem spolku. Scherzerova představa o aktivitách typografického spolku tkvěla v důrazu na sociálně reformní a odborovou činnost. Spolek měl být malý „stát ve státě“, který se od politiky drží co nejdále. „*Náš spolek je spolkem bratrské lásky [...]. Chceme se učit, ale ne poučovat*“, pronesl mimo jiné z pódia ozdobeného německou demokratickou trikolórou na slavnosti založení spolku.⁹¹

O pár dní později vídeňské ulice znovu povstaly, vlastně již potřetí po březnových a květnových událostech. Tentokrát však již naposled, vojsko vedené generálem Windischgrätzem dobylo povstalou Vídeň a ukončil revoluční experiment v hlavním městě.⁹² Scherzer se, na rozdíl od mnoha knihtiskařů, kteří zde našli smrt, říjnových bojů neúčastnil. Scherzerovo odmítavé stanovisko k účasti dělnických spolků na politice ulice zabránilo tomu, aby spolek Gutenberg sdílel osud s ostatními vídeňskými dělnickými spolky, které byly jakožto „*zločinné a zkažené*“ 6. prosince 1848 úředně rozpuštěny. Podpůrná činnost knihtiskařského spolku trvala oficiálně až do roku 1852, kdy byl spolek rovněž rozpuštěn.⁹³

Po znovuvládnutí Vídně Windischgrätzovým vojskem Scherzer utekl z Vídně a jeho stopa na několik měsíců zmizela. Pravděpodobně se zdržoval v Německu. Roku 1849 obdržel doktorát za svůj spisek *Ueber das Armthum* na univerzitě v Gießenu. V září 1849 se pokoušel v Berlíně zjistit, zda by se vídeňský spolek Gutenberg nemohl připojit k německému knihtiskařskému svazu. Ten byl však o několik měsíců později rovněž rozpuštěn.

Poté, co byla na přelomu let 1849 a 1850 ve Vídni opět odmítnuta jeho žádost o zřízení knihtiskárny, zvolil strategii mnoha finančně zajištěných mužů zklamaných z výsledku revoluce: dlouhou studijní cestu v zahraničí s nejistým datem konce. Poněkud neplánovaně se nakonec svou cestou i proslavil. V italském Meranu poznal známého cestovatele Moritze Wagnera a roku 1852 s ním odjel na tříletou přírodovědnou expedici do Střední a Jižní Ameriky.⁹⁴ Jeho kariéra dělnického vůdce definitivně skončila. Své revoluční angažmá si však bude později rád připomínat i ve svém rodném městě.

90 SCH.[ERZER], *der erste Wiener Arbeiterverein*, *Der Humorist*, 26. 7. 1848, s. 734. K Prvnímu všeobecnému dělnickému spolku více viz Wolfgang HÄUSLER, *Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848*, Wien 1979, s. 312–331.

91 W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 55; G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 120.

92 K dobře známým a mnohokrát popsáním událostem říjnového povstání a jeho porážení z perspektivy dělníků viz dílo Wolfgang HÄUSLER, *Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848*, Wien 1979.

93 W. HÄUSLER, *Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung*, s. 402–403.

94 W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 55.

Závěrem

Born ve Švýcarsku žil v mnoha různých městech. Nejprve se usídlil v Bernu, kde si založil malou knihtiskárnu a také pracoval jako novinář. V 50. letech vystudoval literární vědu na univerzitě v Curychu. Během svého dalšího života napsal několik uměleckých i odborných knih. V 70. letech se usídlil v Basileji, kde dosáhl titulu univerzitního docenta a posléze i profesora. Také působil jako redaktor demokratického listu *Basler Nachrichten*. Kontakty s dělnickým hnutím již odmítal a ke svému revolučnímu angažmá se vrátil až ke konci života při psaní svých pamětí.⁹⁵

Scherzer se vědeckou cestou do Ameriky v letech 1852–1855 proslavil. O jeho spise se pochvalně vyjádřil krátce před svou smrtí i patriarcha všech evropských vědců Alexandr von Humboldt. Po návratu z expedice Scherzerovi stále hrozilo stíhání za jeho revoluční angažmá. Vojenský soud mu trest však s ohledem na jeho mírnost a cestovatelské zásluhy zmírnil na 8 dní domácího vězení. Arcivévoda Maxmilián, pozdější nešťastný mexický císař, si ho na konci padesátých let vybral jako součást expediční cesty na fregatě Novara, která jako první rakouská loď v letech 1857–1859 obeplula svět. Dostalo se mu cti, že jedna rostlina popsaná expedicí byla nazvána po něm *Anthurium Scherzerianum*. Scherzer byl také za svou účast na expedici povýšen do rytířského stavu, od té doby se měl titulovat jako Karl rytíř von Scherzer. Od 60. let pracoval jako diplomat v rakouských službách. Ani vídeňští knihtiskařští dělníci na něj úplně nezapomněli. Roku 1868, na počátku vstupu dělnického hnutí do obnovené liberální éry, vzpomínal v knihtiskařském spolku již jako ministerský rada s rytířským titulem na své revoluční angažmá a roku 1882 byl dokonce zvolen čestným předsedou vídeňských oslav 400 let rakouského knihtisku.⁹⁶

Italský marxistický filozof Antonio Gramsci použil ve svých slavných *Dopisech z vězení* pojem tak zvaného interregna, který může i dnes dobře sloužit sociální vědě v analýzách krizí společnosti v období přechodu. Podle Gramscioho „[...] krize spočívá právě v tom, že staré umírá a nové se nemůže zrodit; v tomto interregnu se objevuje velká rozmanitost morbidních symptomů“.⁹⁷ Jde o to, že „organická krize“ je již natolik komplexní, že se provázaly jednotlivé rozpory v oblasti sociální, ekonomické i politické. Vzhledem k nemožnosti řešit rozpory v dílčích oblastech je nutné zahájit proces změny celého systému. Ten je však zatím blokován tím, že mocenské a ekonomické struktury systému jsou stále silnější než alternativní síly jeho změny. Politická reprezentace neschopna řešit tuto celkovou krizi však postupně ztrácí legitimitu. Gramsci svou analýzu směřoval na svou současnost 20. a 30. let 20. století, dobu nástupu totalitních režimů, konjunktury pouličního násilí, postupného hroucení versailleského mírového systému i globálně provázaného hospodářství. Kolektiv politizujících filozofů, z jejichž čtení Gramscioho zde vycházím, interregnum používá pro současnou krizi liberálního konsenzu po roce 1989.⁹⁸

95 Hans J. SCHÜTZ, *Einleitung*, in: S. Born, *Erinnerungen eines Achtundvierzigeres*, s. XIII–XIV; G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 216–218.

96 G. BEIER, *Schwarze Kunst und Klassenkampf*, s. 244; K. HÖGER, *Aus eigener Kraft!* s. 73; Roswitha KARPF, *Scherzer, Karl Ritter von*; W. HÄUSLER, *Karl Scherzer (1821–1903)*, s. 56–57.

97 Citováno dle Joseph Grim FEINBERG – Michael HAUSER – Jakob ORT, *Politika jednoty ve světě proměn*, Praha 2022, s. 21.

98 J. G. FEINBERG – M. HAUSER – J. ORT, *Politika jednoty ve světě proměn*, s. 19–22. Citát z Gramscioho s odkazem na původní zdroj viz s. 21.

Jsem však názoru, že Gramsciho přístup může napomoci i analýze předbřeznové společnosti německých států a habsburské střední Evropy.

Born i Scherzer se v letech 1845–1849, období vrcholného „interregna“, intenzivně zabývali otázkou, která se v anglickém jazyce označuje výstižně jako „*human cost of industrialization*“. Z textů i jednání obou mladých mužů byla patrná nesmírná energie i upřímná touha svým aktivním jednáním měnit a zlepšovat svět, která je velmi působivá i po téměř 180 letech.

Jejich vstupy do veřejného prostoru byly od počátku psány z rozdílných ideologických pozic. Bornova ideologická trajektorie byla poměrně divoká. Okolo roku 1845 začal psát z pozice intelektuálně nadaného kritického dělníka, který dokáže pregnančně formulovat své výtky vůči dominantnímu diskurzu o sociální otázce, ve své vlastní pozitivní politice je však zatím bezradný. Odpověď na vznesené otázky našel na nějaký čas v komunistickém učení Marxe a Engelse, se kterými ho pár let pojilo blízké přátelství. V době revoluce, kdy se postupně dostal do čela celoněmeckého dělnického hnutí, z pozic vědeckého komunismu ustupoval. Ani ne tak kvůli ideologickým výhradám, jako spíše kvůli svému pocitu nepraktičnosti teorie vědeckého komunismu pro potřeby každodenní revoluční politiky a také její faktické neuskutečnitelnosti. Nikdy se nevzdal utopického horizontu socialismu, pokoušel se ho ale uvést v soulad s praktickou každodenní prací. Jako nejvýznamnější činnost dělnického hnutí syntetizující utopii a praktickou politiku se mu jevilo družstevnictví, kterému věřil, že je schopno postupně změnit ekonomický systém volné soutěže na model vzájemné ekonomické spolupráce. Tyto teze později rozvinul i Ferdinand Lassalle.⁹⁹

Scherzerův vývoj je o poznání klidnější. Již v době psaní svých prvních textů z doby po roce 1845 působil Scherzer jako soukromý vzdělanec, zatímco Born stále dvanáct a více hodin denně pracoval v knihtiskárnách. Snad i z toho důvodu nezažil Scherzer v letech před revolucí tak bouřlivý intelektuální vývoj jako Born. Naopak hlouběji rozvíjel liberální teze o reformách a umírněném pokroku. Věřil ve zlepšování života dělníků prostřednictvím státních reforem a dobrovolné aktivity zámožných občanů. Na rozdíl od většiny svých liberálních současníků ale vítal autonomní aktivity dělnictva, pokud byly činěny v rámci zákona a pořádku. Karl Scherzer byl přesvědčený liberál, který však prostudoval většinu dostupné literatury k sociální otázce včetně socialistických a komunistických spisů. To spolu s několikaletou zkušeností námezdní práce zapříčinilo, že aktivně naslouchal nespokojeným hlasům dělnictva a pokoušel se formulovat i své vlastní sociálně reformní koncepce. Stal se tak jedním z prvních stoupenců tak zvaného sociálního liberalismu, který se ale jako politický směr začal formovat až od druhé poloviny 60. let. 19. století.¹⁰⁰

Scherzer své teze formuloval především od stolu v dialogu s dalšími spisovateli, zatímco Born pociťoval dopady sociální otázky ve svém každodenním životě a poznával různé odstíny dělnického radikalismu před revolucí a během ní. Určitou příčinou Bornovy

99 K Lassalovi a družstevnictví viz např. Wilhelm WADL, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867–1879)*, Wien 1987, s. 167–169.

100 Viz základní přehledovou práci Hans-Georg FLECK, *Sozialliberalismus und Gewerkschaftsbewegung. Die Hirsch-Dunckerschen Gewerkvereine 1868–1914*, Köln 1994.

tělavosti mohl být i jeho věk. Při útěku z Drážďan v květnu 1849 nebylo Bornovi ještě ani 25 a už byl jednou z nejvýznamnějších osobností revoluce 1848 až 1849 na německé levici, zatímco Scherzer utíkal z Vídně v listopadu 1848 ve věku 28 let.

Výbuchem revoluce byli oba vrženi do zcela nové situace každodenních politických rozhodnutí, na které nebyli (a vlastně ani nemohli být) připraveni. Jejich dosavadní názory tak musely projít určitou deideologizací, aby mohly být aplikovány v politické praxi nových poměrů. V některých momentech se tak začali oba muži přibližovat. Přitom však Born zůstal socialistou a Scherzer liberálem. Born rozpracovával úvahy o syntéze utopie a každodenní politické práce. Scherzer potom, co zjistil, že jeho koncepce středostavovské „péče“ o dělníky v revolučních poměrech nemá žádné odezvy, se více zabýval myšlenkou sociálního partnerství. Pokoušel se uvést v život institucionalizované mechanismy, v jejichž rámci by dělnické a podnikatelské organizace společně vyjednávaly o podmínkách práce a předcházely tak společenským konfliktům. To je asi největší odkaz sociálních liberálů revoluce 1848, který je stále v platnosti i dnes. Ostatně to bylo patrné i v jejich vstupu do revolučních událostí v rámci hnutí knihtiskařů, ač i Born měl v období časopisu *Das Volk* blízko ke koncepcím sociálního partnerství. Zatímco v Berlíně knihtiskaři vedení Bornem dosáhli splnění části svých požadavků až stávkou, ve Vídni se povedlo Scherzerovi dosáhnout kolektivní smlouvy pouhým vyjednáváním.

Autor | Author

Jakub Raška

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9
Česká republika
raska@hiu.cas.cz

Mgr. Jakub Raška (1990), je doktorandem Ústavu hospodářských a sociálních dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a pracovníkem Historického ústavu Akademie věd České republiky, kde také působí jako výkonný redaktor časopisu *Moderní dějiny*, specializovaného odborného periodika pro dějiny 19. a 20. století. Ve svém bádání se zabývá sociálními dějinami dlouhého 19. století, dějinami práce, sociálních hnutí, odborů a sociálních teorií.

Summary

Intellectuals among the workers. Reflection on the social question in the years 1845–1849 on the example of the development of the thought world and the political fate of two printers (Stephan Born and Karl Scherzer)

The two main protagonists of the previous text, the typesetters, journalists and politicians Stephan Born and Karl Scherzer, were intensively involved in the years 1845–1849 in the question of what is aptly called in English the „human cost of industrialization“. From the outset, their entries into the public sphere were written from different ideological positions.

Born's ideological trajectory was rather wild. Around 1845, as an intellectually gifted •61 critical worker, he was able to articulate his criticisms of the dominant discourse on the social question but he was as yet clueless in formulating his own positive politics. For a while, he found the answer to the questions raised in the communist teachings of Marx and Engels, with whom he had a close friendship for a few years. At the time of the revolution, when he gradually rose to the head of the all-German workers' movement, he retreated from the positions of scientific communism. Not so much because of ideological reservations as because of his feeling that the theory of scientific communism was impractical for the needs of everyday revolutionary politics and also that it was unworkable in reality. He never gave up the utopian horizon of socialism, but he tried to reconcile it with the practical everyday work. The most important activity of the workers' movement synthesizing utopia and practical politics appeared to him to be cooperativism, which he believed was capable of gradually transforming the economic system of free competition into a model of mutual economic cooperation. These theses were later developed by Ferdinand Lassalle.

Scherzer's development was considerably calmer. Already at the time of writing his first texts, Scherzer was a private scholar, while Born was still working twelve or more hours a day in the printing offices. Perhaps for this reason, Scherzer did not experience as tumultuous an intellectual development as Born in the years before the Revolution. On the contrary, he developed more deeply the liberal theses of reform and moderate progress. He believed in improving the lives of workers through state reforms and voluntary activity by wealthy citizens. Unlike most of his liberal contemporaries, however, he welcomed the autonomous activities of workers as long as they were done within the framework of law and order. Karl Scherzer was a convinced liberal, but he had studied most of the available literature on the social question, including socialist and communist writings. This, together with several years of experience as a wage labourer, caused him to listen actively to the discontented voices of the workers and to try to formulate his own social reformist concepts. He thus became one of the first proponents of so-called social liberalism, which, however, only began to take shape as a political trend in the second half of the 1860s.

With the outbreak of the revolution, both were thrown into a completely new situation of everyday political decisions for which they were not (and in fact could not be) prepared. Their existing views thus had to undergo a certain de-ideologization in order to be applied in the political practice of the new conditions. Thus, at some points, the two men began to converge. In doing so, however, Born remained a socialist and Scherzer a liberal. Born elaborated on his reflections on the synthesis of utopia and everyday political work. Scherzer, after discovering that his conception of middle-class „care“ for workers in revolutionary conditions had no resonance, became more concerned with the idea of social partnership. He attempted to bring into being institutionalised mechanisms whereby workers' and business organisations would negotiate working conditions together to prevent social conflict. This is perhaps the greatest legacy of the first signals of social liberalism of the 1848 revolution, which is still in force today.